

מרי וולסטונקרפט

הגנה על זכויות האישה

ספריית לויתן

מייקל אוקשוט – הרציונליזם בפוליטיקה
הנס בלומנברג – אַנייה טרופה וצופה
אדמנד ברק – מחשבות על המהפכה בצרפת
פרידריך האייק – הדרך לשעבוד
פרידריך האייק – חוקת החירות
גיאורג וילהלם פרידריך הגל – פילוסופיה של המשפט
תומס הובס – לויתן
מקס הורקהיימר – ליקוי מאורות התבונה
המילטון, מדיסון וג'יי – הפדרליסט
ג'מבטיסטה ויקו – המדע החדש
אלקסיס דה'טוקוויל – הדמוקרטיה באמריקה
דייוויד יום – מסכת על טבע האדם
כסנופון – דיאלוגים סוקרטיים
ק"ס לואיס – ביטול האדם
ג'ון סטיוארט מיל – על החירות
ג'ון מילטון – אריאופגיטיקה
ניקולו מקיאוולי – דיונים
ניקולו מקיאוולי – הנסיך (עם הוצאת דביר)
אלסדייר מקינטאייר – מַעַבָּר למידה הטובה
ריינהולד ניבור – בני האור ובני החושך
קרל פופר – דלות ההיסטוריציזם
קרל פופר – החברה הפתוחה ואיביה
תומס פיין – שכל ישר
רוברט פילמר – פטריארכה
גוטלוב פרגה – כתב מושגים
מילטון פרידמן – קפיטליזם וחירות
גילברט קית' צ'סטרטון – אדם בלתי מעשי
רוברט קאבר – נומוס ונראטיב
ליאו שטראוס – הזכות הטבעית וההיסטוריה

ספריית לויתן – ספרי מופת בפילוסופיה

מרי וולסטונקרפט

הגנה על זכויות האישה

ובה הערות על סוגיות פוליטיות ומוסריות

מבוא שרון הלוי
תרגום ליה נירגד

הוצאת שלם, ירושלים התשע"ה

מפעל הפיס
דברים טובים מתחילים כאן

המפעל יחזיק
ספריית
מופת

מרכז הספר והספריות
בסיוע משרד התרבות והספורט

MARY WOLLSTONECRAFT
A VINDICATION OF THE RIGHTS OF
WOMAN

*The Founding Leadership Gift for the publication of Great Texts
was provided to Shalem Press by the Gilbert & Elisa Palter Family
Endowment in Toronto, Canada.*

עורך סדרה: אסף שגיב
עורכת לשון: רות צדקיה (לנדאו)
הפקה: מרינה פיליפודי
סדר ועימוד: רונית גלעד

© 2015

כל הזכויות של המהדורה העברית
שמורות למרכז האקדמי שלם,
רחוב העסקן 3, ירושלים

עיצוב עטיפה: עדי רובין
Cover Picture: John Keenan
"Portrait of Mary Wollstonecraft" (c. 1793)
Private Collection/Bridgeman Images.

הפצה:
הוצאת שלם, רחוב העסקן 3, ירושלים
טל' 560-5555 (02), פקס 560-5578 (02)
E-mail: shalemorder@shalem.ac.il
www.shalempress.co.il

מסת"ב 978-965-7052-60-0 ISBN
דאנאקוד 496-1097
Printed in Israel

תוכן העניינים

ז	מבוא מאת שרון הלוי
3	הקדשה
9	הודעה
11	מבוא
17	פרק א עיון בזכויותיהם של בני־האדם ובחובות הכרוכים בהן
25	פרק ב דיון בדעה הרווחת על הקשר בין המין ובין האופי
45	פרק ג המשך באותו עניין
60	פרק ד הערות על הסיבות השונות המדרדרות את הנשים לשפל המדרגה
89	פרק ה ביקורת על המחברים, אשר הפכו את הנשים למושא רחמים הגובלים בבוז
131	פרק ו השפעתם של קישורי מושגים מוקדמים על האופי
138	פרק ז מידת הצניעות: עיון מקיף, ולא רק בהקשר המיני

150	כיצד מערערת התפיסה המינית של חשיבות השם הטוב את המוסריות	פרק ח
160	על השפעותיהן המזיקות של ההבחנות המלאכותיות הנהוגות בחברה	פרק ט
171	אהבת הורים	פרק י
174	חובתם של ילדים	פרק יא
180	על החינוך הממלכתי	פרק יב
203	דוגמאות אחדות לאיוולת שמולידה בורותן של הנשים, והרהורי סיכום על ההתקדמות המוסרית שתוליד מדרך הטבע מהפכה בהליכותיהן	פרק יג
221		הערות
240		מפתח

מבוא

מאת שרון הלוי

בשנת 1787, לאחר שהחלה לעבוד כעיתונאית בהוצאה לאור, כתבה מרי וולסטונקרפט במכתב לאחותה אוורינה כי היא מתעתדת "להיות הראשונה מסוג חדש". ה"סוג" (genus) החדש שאליו כיוונה וולסטונקרפט היה אישה המתפרנסת מכתובה, אך במובנים רבים אפשר לראות בדברים אלו מעין מוטו המאפיין את חייה ויצירתה.¹ ואמנם, בעיני רבים נתפסת כיום וולסטונקרפט (1759-1797) כאם המייסדת של הפמיניזם, בעיקר בזכות ספרה הידוע ביותר הגנה על זכויות האישה, הנחשב לאחד הטקסטים המכוננים של המאבק לשוויון בין המינים.² אלא שוולסטונקרפט זכתה במעמד זה רק שנים רבות לאחר מותה, וגם כיום מעוררת מורשתה תגובות עזות ומנוגדות. מחקרים רבים הדנים בדמותה מתאפיינים בעיסוק כמעט אובססיבי בסיפורה האישי (המרתק, יש להודות), עיסוק הבא לא פעם על חשבון עיון מעמיק בהגותה הפילוסופית.³ חלק גדול מן הספרות האקדמית והפופולרית על וולסטונקרפט נגוע בנטייתו של המחקר הפילוסופי-היסטורי לבחון את רעיונותיהן ואת פועלן של נשים בולטות בראי חייהן הפרטיים וגופן.⁴ הטיה ארוכת שנים זו התחזקה עוד יותר בשנות השבעים של המאה העשרים, כשהיא נתלית בפרשנות פשטנית למימרה הפמיניסטית

המוכרת "האישי הוא הפוליטי" – אבחנה שנועדה במקורה לאתגר מוסכמות פוליטיות וחברתיות, אך שימשה לא פעם כאמתלה להעברת ביקורת מוסרנית על חייהן של פעילות והוגות מן העבר.⁵

מחלוקות ערניות מלוות גם את הדיון הפמיניסטי המתנהל בעשורים האחרונים סביב השקפותיה של וולסטונקרפט. חלק מן החוקרות העוסקות בנושא מתעלמות מן ההיבט הרדיקלי של משנתה ורואות בה את הנציגה בה"א הידיעה של הפמיניזם הליברלי ה"בורגני"; מיעוטן אף מאשים אותה בשנאת-נשים.⁶ אולי אפשר לראות ביחס הזה ראייה לכברת הדרך הארוכה שעברה ההגות הפמיניסטית מאז המאה השמונה-עשרה; הרי העובדה שטיעוניה של וולסטונקרפט נקראים היום כאמירות כמעט מובנות מאליהן מעידה עד כמה העמיקו לחלחל לשיח הציבורי. ואולם, דווקא משום כך, חשוב להבין את דמותה של מרי וולסטונקרפט ואת הגותה על רקע העידן שבו חיה ופעלה – עידן של תהפוכות פוליטיות ושל תמורות אידיאולוגיות כבירות, שהספר הנוכחי, הגנה על זכויות האישה, מננה עם הישגיו המרשימים ביותר.

מרי וולסטונקרפט נולדה בלונדון ב־27 באפריל 1759. היא הייתה השנייה משבעת ילדיהם של אדוארד ג'ון וולסטונקרפט ואשתו, אליזבת דיקסון. אדוארד, בן למשפחת אומנים אמידה שירדה מנכסיה, בזבז את הכסף המועט שנותר בידיו בשרשרת השקעות כושלות בחוות חקלאיות. משפחתה של וולסטונקרפט נדדה ממקום למקום, ואביה, שהחל לשתות לשכרה, התעלל מילולית ופיזית באמה. ככל הנראה, וולסטונקרפט ואחיה נאלצו להגן מדי פעם בגופם על אמם, שמתה לבסוף ממחלה ב־1782. כשעלה בידי האב להרוויח די כסף נשלחו ילדיו לבתי ספר, אך רק האח הבכור, אדוארד (שהיה לעורך דין), זכה לחינוך סדיר; מרי עצמה הייתה אוטודידקטית בהשכלתה והוסיפה ללמוד, בכוחות עצמה, כל ימי חייה.

בהיותה בת תשע-עשרה עזבה וולסטונקרפט את הבית והחלה לעבוד למחייתה. בעזרת הכסף שצברה והקשרים החברתיים שיצרה היא תמכה במשפחתה והייתה לה לעוזר רב. בתחילה עבדה ככתב-לוויה לאלמנה מבוגרת, אך ב־1784, לאחר שסייעה לאחותה אליזה להימלט מבעלה האלים (ולנטוש את בתה התינוקת), החליטה, יחד עם אחיותיה וחברתה הקרובה,

פאני בלאד, להקים בית ספר בניוטינגטון גרין.⁷ המוסד זכה להצלחה מסוימת ופעל במשך שלוש שנים, עד שנסגר ב־1786. בניוטינגטון גרין פגשה וולסטונקרפט באיש הדת ריצ'רד פרייס ובקבוצת פורשים.⁸ אף שוולסטונקרפט לא נטשה את הכנסייה האנגליקנית, עמדותיה הפוליטיות והחברתיות הושפעו לא מעט מקבוצת פורשים זו; הקרבה הרבה שחשה לכומר פרייס ואהדתה להשקפותיו אף הניעו אותה להיחלץ להגנתו לאחר שהותקף בידי הוגה הדעות אדמנד בֶּרְק ב־1790.

בסתיו 1785 יצאה וולסטונקרפט לפורטוגל לסעוד את פאני בלאד שעמדה ללדת, אך ידידתה ותינוקה מתו זמן קצר לאחר הלידה. וולסטונקרפט שבורת הלב שבה לאנגליה, ושם נאלצה להתמודד עם החובות המצטברים של בית הספר שהקימה. כדי לשלם חובות אלו כתבה וולסטונקרפט את ספרה הראשון מחשבות על חינוך הבנות (*Thoughts on the Education of Daughters*) שהתפרסם ב־1787, בהוצאה לאור של ידידה, ג'וזף ג'ונסון.⁹ בחירתה בנושא זה הייתה כמעט מתבקשת; חינוך נשים היה מן הסוגיות המעטות שבהן קיבלו הקוראים ברצינות את דבריהן של סופרות והוגות. למחשבות על חינוך הבנות זיקה ברורה למסורת "ספרי ההתנהגות" שנכתבו במאות הקודמות עבור נשות האצולה ועסקו בענייני לבוש, נימוסים, מוסר, אהבה, נישואים, וניהול הבית והמשרתים.¹⁰ וולסטונקרפט ניכסה סוגה זו כדי להעביר מסר פמיניסטי; בעוד שכותבים אחרים הציעו לנשים לדכא את סקרנותן האינטלקטואלית או לכל הפחות להצניע אותה, וולסטונקרפט דחקה בהן לקרוא, להרחיב את ידיעותיהן וללמוד לחשוב באופן עצמאי. כבר בספר זה ניכרים שני סממנים שהיו עתידים לאפיין את כתביה: כתיבה בגוף ראשון יחיד ושילוב ההיבט האישי בדיון הפילוסופי.

למרות מאמציה של וולסטונקרפט, בית הספר בהנהלתה נסגר. לקראת סוף שנת 1786 היא מצאה משרה כאומנת בבית משפחת קינגספורו, משפחת אצולה שהחזיקה באחוות באירלנד. וולסטונקרפט זכתה להתוודע שם מקרוב לאריסטוקרטיה האנגלית, ובעיקר לנשות המעמד הגבוה. במכתבים שכתבה לאחיותיה בשנים ההן היא ביקרה בחריפות את אורח חייהן הנהנתני של נשים אלו ואת שיחותיהן הבטלות, שלטענתה סבבו לרוב על בגדים ועל נישואים. וולסטונקרפט בזה למעבידיה ותיעבה במיוחד את קרוליין קינג, לידי קינגספורו, שפיתרה אותה בחלוף שנה. עם זאת, נראה שיחסיה עם הנערות שנמסרו לטיפולה היו טובים בהרבה. חוקרת הספרות האנגלית ג'נט טוד הראתה שלוולסטונקרפט ולעקרונותיה הייתה השפעה ניכרת על שתי

תלמידותיה הצעירות, מרגרט ומרי קינג;¹¹ וולסטונקרפט עצמה הנציחה את דמויותיהן בספרה הבא, האוטוביוגרפי למחצה, טיפורים מקוריים מהחיים האמיתיים (*Original Stories from Real Life*), שהתפרסם ב־1788. מעלליה של משפחת קינגסבורו (וגם חייה ומותה של ידידתה פאני בלאד) היו החומר שממנו נוצק גם הרומן הראשון פרי עטה, מרי: בדיון (*Mary: A Fiction*), שאף הוא ראה אור בשנה זו.

בקיץ 1787 שבה וולסטונקרפט ללונדון כשמנוי וגמור עמה להקדיש עצמה לקריירה ספרותית, שאותה השיקה כמתרגמת וכיועצת בבית ההוצאה לאור של ג'וזף ג'ונסון. במקביל כתבה מאמרים וביקורות ספרים עבור כתב העת של ההוצאה, אנליטיקל רוויו, ואף ערכה ופרסמה אנתולוגיה אחת, הקוראת (*The Female Reader*).¹² דרך מקום עבודתה התוודעה וולסטונקרפט לאנשי הרוח וליוצרים הרדיקליים הבולטים בלונדון, ובהם הוגה הדעות תומס פיין, המשורר ויליאם בלייק, הצייר הנרי פיוסלי, התיאולוג והכימאי ג'וזף פריסטלי, המשוררת אנה לטישה פֶרְבוֹ והפילוסוף ויליאם גודוויין, שלו תינשא ברבות הימים.

חוג מקורביה של וולסטונקרפט תמך בהתלהבות רבה במהפכה הצרפתית וראה בה את התגשמות האידיאלים הפוליטיים והחברתיים של תנועת הנאורות. בנובמבר 1789 נשא ידידה הכומר פרייס נאום שבו השווה את המהפכה שהחלה בצרפת ל"מהפכה המהוללת" שהתרחשה באנגליה ב־1688.¹³ מדבריו השתמע שראוי לאנגלים לאמץ את דוגמתם של הצרפתים ולהשלים את המהלך החוקתי המהפכני שבו החלו לפני מאה שנים. בינואר 1790 הגיע טקסט זה לידי של הפילוסוף והמדינאי אדמנד בֶּרַק, שכבר שקד על ניסוח תגובתו הביקורתית לאירועים בצרפת.¹⁴ בספרו הקלאסי מחשבות על המהפכה בצרפת, שראה אור ב־1 בנובמבר באותה שנה, הבחין ברק בין הרפורמה החוקתית שהונהגה באנגליה ב־1688 ובין האלימות המהפכנית ששטפה את שכנתה מעבר לתעלה. הוא חזה את הידרדרותה של המהפכה לטרור ולתוהו ובוהו ולעג לחסידיה האנגלים, ובהם לפרייס.¹⁵

נאומו של פרייס וספרו של ברק הציתו פולמוס ער ביותר בקרב האינטלקטואלים האנגלים. עם המתפלמסים נמנו פיין (שפרסם בתגובה לברק את ספרו זכויות האדם ב־1791), פריסטלי, גודוויין, הסופרות האנה מור והלן מריה ויליאמס, ההיסטוריונית קתרין מקולי והפוליטיקאי וההיסטוריון הסקוטי ג'יימס מקינטוש.¹⁶ גם מרי וולסטונקרפט לא טמנה ידה בצלחת. כרבים אחרים, זעמה על ברק ולא הבינה כיצד האדם ששני

עשורים קודם לכן הגן בלהט על זכותן של המושבות באמריקה למרוד בכריטניה יכול היה לצאת כעת נגד המהפכה הצרפתית. ב־29 בנובמבר 1790, שבועות ספורים אחרי פרסום ספרו של ברק, כבר הוציאה לאור חיבור, הגנה על זכויות בני־האדם (*A Vindication of the Rights of Men*), שבו הגנה על ידידה פרייס ועל המהפכה ככלי לשינוי פוליטי וחברתי. נדרשה לא מעט תעוזה (ואולי חוצפה) מצד אישה צעירה, חסרת השכלה פורמלית, כדי להתעמת בפומבי עם אחד מגדולי הוגי הדעות בתקופתה.

וולסטונקרפט אמנם הכירה בסכנות הטמונות בהתנהגותם האלימה של המהפכנים הצרפתים, אך הפנתה את האצבע המאשימה כלפי הדיכוי הברוטלי שהפעילו האצולה והמלך כנגד בני־עמם. כהוגים רפובליקנים אחרים בזמנה, וולסטונקרפט זיהתה את האתוס הנשי של תרבות "המשטר הישן" שהתגלם בדמותה של מלכת צרפת, מארי אנטואנט, עם שחיתות פוליטית ומינית.¹⁷ אפשר להבין אפוא כיצד הובילה אותה ההתפלמסות עם ברק, שהגן באבירות על המלכה, לעסוק בספרה הבא במשמעותן של המידות הטובות הנשיות ולהציע לקוראיה רפורמה יסודית בחינוכן של נשים ובהתנהגותן.¹⁸

ב־1792 פרסמה וולסטונקרפט את הידוע בספריה, הגנה על זכויות האישה. העילה לכתיבת הספר הייתה דין וחשבון שהגיש הבישוף והדיפלומט שארל מוריס דה־טליראן־פריגור לאסיפה הלאומית הצרפתית, ובו המליץ, בין היתר, כי חינוכן של הבנות יכשיר אותן לשירות המשפחה והבית.¹⁹ בספרה טענה וולסטונקרפט כי הנשים צריכות ליהנות מכל הזכויות שבעיני הפילוסופים של תקופת הנאורות היו "טבעיות" לבני־האדם – הזכות לחיים, הזכות לחירות וזכות הקניין. היא ראתה באי־החלתן של זכויות אלו על הנשים אי־צדק משווע, שאין להותירו על כנו בחברה מתוקנת. אם האישה משועבדת לגבר ברוחה ובגופה, קבעה, אין זה משום שהיא נחותה ממנו מטבעה, אלא בגלל חינוכה הלוקה בחסר; ולכן, המפתח שיתירה מכבליה טמון גם הוא בחינוך.

התגובות המיידיות לספרה של וולסטונקרפט ולטיעוניה היו אזהרות בדרך כלל, ומקריאתן מתברר שהגנה על זכויות האישה הותיר את רישומו בקוראים רבים.²⁰ וולסטונקרפט אמנם ציינה בספר (וברשימות שנותרו בעזבוניה) שזהו רק הכרך הראשון בסדרת חיבורים בנושא, אך נראה שאירועי המהפכה בצרפת לכדו את תשומת לבה והיא נטשה את הפרויקט.²¹ היא תכננה לצאת לצרפת יחד עם הנרי פוסלי וג'וזף ג'ונסון כדי לצפות מקרוב

בדרמה המהפכנית, אך ג'ונסון חלה ויחסיה עם ידידה (הנשוי) פוסלי, שעמו ביקשה למסד קשר אפלטוני, עלו על שרטון. לפיכך, בדצמבר 1792, החליטה וולסטונקרפט לנסוע לבדה לצרפת.

עם הגיעה לפריז, התקבלה וולסטונקרפט בברכה ומצאה את מקומה בחוג בינלאומי של הוגים וסופרים, רובם תומכים אנגלים ואמריקנים של המהפכה, ושל פעילים מחוגי ה'ירונדינים'.²² אחד החברים בחוג זה היה גילברט אֵימְלֵי, סופר אמריקני צעיר ששירת כדיפלומט בבירה הצרפתית.²³ וולסטונקרפט פגשה לראשונה את אימליי באפריל 1793, בביתם של ידידים בפריז, ועד מהרה קשרה עמו מערכת יחסים רומנטית. השניים אמנם לא נישאו רשמית, אך עם הכרות מצב המלחמה בין צרפת לאנגליה רשם אימליי את וולסטונקרפט כאשתו בשגרירות האמריקנית והיא נודעה לרבים כ"גב' אימליי". לאחר נפילת ה'ירונדינים ועליית היעקובינים (ומעצרים והוצאתם להורג של כמה מידידיה), החלה וולסטונקרפט לחשוש לביטחונה; היא העתיקה את מגוריה לעיר החוף להזהבר שבמחוז נורמנדי, ושם, במאי 1794, נולדה בתה הראשונה, פאני אימליי.²⁴

הטורר המהפכני בצרפת הטריד מאוד את וולסטונקרפט. ב־1794 פרסמה ספר, סקירה היסטורית ומוסרית של המהפכה הצרפתית (*An Historical and Moral View of the French Revolution*), שבו ניסתה לנתח את התהליך שהביא להידרדרות זו, ובה בעת להמשיך ולהגן על העקרונות הרדיקליים שבשמשם תמכה במהפכה בימיה הראשונים.²⁵ וולסטונקרפט ביקרה בחריפות את ההסלמה באלימות הפוליטית בצרפת, אך ציינה שניתן היה לצפות מראש התפתחות זו. הניסיון לחולל מהפכה ללא שפיכות דמים נכשל, הסבירה, מאחר שהאצולה והכמורה בלמו כל אפשרות לתיקון אמיתי, והמהפכנים מצדם לא השכילו לשנות בהדרגה את מידותיהם ומנהגיהם של בני־עמם. "מתחילת המהפכה, אומללותה של צרפת נגרמה בשל פְּסִילוֹתֵם או בשל מעלליהם של אנשים שדרבנו את העם מהר מדי; הם עקרו מן השורש דעות קדומות, בשעה שראוי היה להתיר להן לגווע לאטן", כתבה.²⁶ המהפכנים, שהתנתקו ממסורות העבר, לא טרחו לכונן סדר חדש תחת הישן. הם אפשרו את פורקן היצרים (שלדעת וולסטונקרפט שיקף את האופי הלאומי הצרפתי) ולא חינו את ההמונים לחשיבה הגיונית; בשל כך לא היה העם הצרפתי מוכן כראוי למהפכה ומנהיגיה איבדו את השליטה על מהלכה.²⁷

בקיץ 1795, לאחר שחזרה לאנגליה ושהתה בה פרק זמן קצר, נסעה וולסטונקרפט, יחד עם בתה התינוקת ואומנתה, לביקור בן כמה חודשים בסקנדינביה, כדי לטפל בעסקיו הכושלים של בן-זוגה. שם גם חיברה את ספרה הבא, מכתבים שנכתבו במהלך שהות קצרה בשבדיה, נורבגיה ודנמרק (*Letters Written During a Short Residence in Sweden, Norway, and Denmark*). הספר הוא מעין יומן מסע אוטוביוגרפי המתעד במכתבים לאהוב רחוק את האנשים בסקנדינביה ואת החיים בה ומצייר בפיוטיות רבה את נופי הצפון. על רקע תיאורי הנוף נורא ההוד, יערות האורן, המפלים, הקרחונים, הפיורדים הצלולים והשמים הכחולים חלקה וולסטונקרפט עם קוראיה את רגשותיה ואת מחשבותיה על הנשגב, על האינסוף, על הרגע שבו הסובייקט והאובייקט מתאחדים. לחיבור זה, הפופולרי שבספריה, נודעה השפעה עצומה על התנועה הרומנטית; סופרים ומשוררים כמו סמואל טיילור קולרידג', ויליאם וורדסוורת', פרסי ביש שלי (בן-זוגה לעתיד של בתה, מרי) ורבים אחרים נטלו אותו עמם במסעותיהם ברחבי יבשת אירופה ושאו ממנו השראה.

עם שובה של וולסטונקרפט ללונדון, בסתיו 1795, נחתה עליה מהלומה אישית קשה: אימליי נטש אותה ואת בתם המשותפת ועבר לחיות עם אישה אחרת. וולסטונקרפט שקעה בדיכאון עמוק; קשיי הפרנסה והנידוי החברתי שממנו סבלה כאם לא־נשואה הקשו עליה מאוד, ובנובמבר 1795 היא ניסתה לשים קץ לחייה בטביעה.²⁸ למזלה הצילוה עוברים ושבים. נראה שניסיון התאבדות זה טלטל את וולסטונקרפט, וכשהתאוששה אזרה אומץ והחליטה להמשיך בחייה. שנה לאחר מכן חידשה את ידידותה עם הפילוסוף ויליאם גודוויין. עד מהרה ניצתה אהבה בין השניים והם עברו להתגורר בשכונת זה לזו. בתחילה החליטו וולסטונקרפט וגודוויין להימנע ממתן תוקף רשמי לזוגיותם, משום שראו בנישואין (לפחות כאלה של תקופתם) מוסד דכאני ומשחית. ואולם, בסופו של דבר החליטו השניים להתחתן, ובמרץ 1797 נישאו זה לזו.

במהלך הריונה השני החלה וולסטונקרפט לכתוב רומן נוסף, מריה, או עוולותיה של אישה (*Maria, or, The Wrongs of Woman*), שאת כתיבתו לא השלימה. הייתה זו יצירה נועזת, שבחנה את המיניות הנשית ואת ההגבלות והפיקוח שמשית עליה מוסד הנישואין הבורגני. שני נושאים אלו לא נתפסו באותו זמן כעיסוק ראוי לסופרות מהוגנות. וולסטונקרפט טענה שיהא זה צבוע להתכחש לעובדה שגם לנשים יש דהף מיני, אלא שדהף זה מלובנה

ומדוכא לסירוגין בידי גברים כדי לשרת את מטרותיהם. ביטוי פן של תשוקה מינית נתפס בעיניה כאקט פוליטי, מעין הצהרת עצמאות, שנשלל מן הנשים בתקופתה בשל פחדם של הגברים להתיר את רסן שליטתם הפוליטית, הכלכלית והחברתית במין השני.

בדיוק כשנדמה היה שוולסטונקרפט הגיעה אל המנוחה והנחלה, מוקפת בבניי־משפחה ובחוג ידידים רחב ואוהד, הכה הגורל שוב. ב־30 לאוגוסט 1797 נולדה בתה השנייה, מרי – לימים מרי וולסטונקרפט שלי, מחברת הרומן הקלאסי פרנקנשטיין, או פרומתיאוס המודרני – אך עשרה ימים לאחר מכן נפטרה וולסטונקרפט מזיהום רחמי, והיא בת שלושים ושמונה שנים בלבד. גודווין לא ידע את נפשו מרוב צער, וניסה להתמודד עם מותה של בת־זוגו האהובה בדרך היחידה שהכיר. הוא עבר בין ידידה ואסף את מכתביה, ולקראת סוף ספטמבר 1797 החל בכתיבת ביוגרפיה שבה שיבץ קטעים מיומנה, מאיגרותיה ומיצירות שטרם ראו אור.

זיכרונות המחברת של 'הגנה על זכויות האישה' (*Memoirs of the Author of 'A Vindication of the Rights of Woman'*), מאת ויליאם גודווין, היא ביוגרפיה רגישה המטפלת בכנות בחייה האישיים הסוערים והלא־שגרתיים של וולסטונקרפט. למרבה הצער, המחווה של האלמן הדואב לרעייתו המנוחה לא התקבלה בהבנה בקרב הציבור. חלק מקהל הקוראים של התקופה ראה בספר יצירת זימה, שרק הוכיחה כי וולסטונקרפט אכן הייתה אישה מופקרת וחסרת אמונה; אחרים לא יכלו להאמין שבעל אוהב יגלה חוסר דיסקרטיות שכזה כלפי חייה ואהבותיה של אשתו המתה. חוקרים רבים סבורים שספרו של גודווין היה העילה העיקרית להדרתה של וולסטונקרפט מן הקאנון הפילוסופי, ואפילו מהקאנון הפמיניסטי, במאה וחמישים השנים שלאחר מותה. ואמנם, הסופרג'יסטיות, שלחמו למען זכויות הנשים בסוף המאה התשע־עשרה ובתחילת המאה העשרים, ציטטו אותה לעתים נדירות בלבד, משום שחששו כי הזיהוי עמה יפגע בדימויה המוסרי של התנועה, וביכרו לתלות את טיעוניהן ברעיונותיו של הפילוסוף ג'ון סטיוארט מיל.²⁹

רק במחצית השנייה של המאה העשרים, לאחר שעלה בידי נשים להשיג זכויות פוליטיות, הפנו הפמיניסטיות את תשומת לבן לוולסטונקרפט ודמותה המושמצת זכתה להערכה מחודשת. בעוד שדורות קודמים התייחסו למעלליה במבוכה ובתרעומת מוסרית, פעילות ה"גל השני" של הפמיניזם שאבו השראה מסיפור חייה והעלו על נס את אומץ לבה של

האישה שהתייצבה נגד הנורמות הדכאניות של זמנה. האינטלקטואליות שנתנו את דעתן גם על כתיבה ההגותיים של וולסטונקרפט, ובעיקר על הגנה על זכויות האישה, מצאו בהם ביקורת פורצת דרך (ורלוונטית מאוד) על המערכת התרבותית והכלכלית המבנה את הנשיות ומעצבת את יחסי הכוח בין המינים. עם הזמן גבר גם העניין המחקרי במורשת הספרותית של וולסטונקרפט; יותר ויותר ספרים ומאמרים מצביעים על תרומתה החלוצית לסוגת הכתיבה הנשית, לתנועה הרומנטית ולספרות המסעות. וכפי שכותבת חוקרת הספרות האנגלית קורה קפלן, "אין זה סביר ששמענו את המילה האחרונה על אודות וולסטונקרפט":

מידותיה הטובות, בדומה לאלה של הנשים עצמן, תיבחנו שוב ושוב מבעד ל"דעות הקדומות המשתנות" של העתיד. סיפורה, במובנו הרחב, כמורשת וכהתקבלות גם יחד, נדמה מורכב יותר ובלתי גמור מאי פעם [...] למזלם של חסידיה ומתנגדיה כאחד, וולסטונקרפט היא דמות נפיצה וחמקמקה מכדי להפוך אפילו לנקודת ציון קבועה של התייחסות הפכפכה, והיא תוסיף לקרוא תיגר ללא הרף על כל מי שבא עמה במגע.³⁰

בדומה להגנה על זכויות בני־האדם, שראה אור שנתיים קודם לכן, גם הגנה על זכויות האישה נכתב תוך זמן קצר ביותר – שישה שבועות בלבד. בשני ספרים פולמוסיים אלו שאפה וולסטונקרפט לעורר מחשבה ולחולל שינוי בהתנהגותם של קוראיה, ולא דווקא להציג משנה סדורה במתכונת המוכרת של החיבור הפילוסופי השיטתי, האלגנטי והשנון. הדגם שעמד לנגד עיניה של וולסטונקרפט בכתיבת הגנה על זכויות האישה הוא הנאום הפוליטי. ואמנם, בהתאם למוסכמות הרטוריות של דגם זה, ספרה מעלה מספר טיעונים מרכזיים, שהמחברת מרחיבה ומחזקת בעזרת דוגמאות רבות ומפורטות, השאובות לא פעם מניסיונה האישי.³¹ ברוח הנאום הפוליטי, היא גם פונה לשני קהלים שונים (נשים וגברים), לעתים בנפרד ולעתים יחדיו. ובדומה לכל נאום, נמצא גם בדבריה של וולסטונקרפט שינויי נימה; לעתים היא מתנסחת באורח שקול ולעתים בסערת רגשות, לעתים היא נזופת בקהל הקוראים ולעתים היא מלאה חמלה כלפיו.³² בחירות רטוריות אלו עלולות לעורר תחושה שספרה של וולסטונקרפט אינו מצליח לשמור

על אחידות סגנונית ולהציג טענות ממוקדות.³³ למרות הרושם הזה, אפשר לזהות בהגנה על זכויות האישה סדרה של מהלכים לוגיים שנועדו להוכיח כי נשים הן בני־אדם, ועל סמך הוכחה זו לטעון שכל הזכויות והחובות האנושיות חלות גם עליהן.

בעוד שהעילה לכתיבת ספרה הייתה הדו"ח על מצב החינוך שהגיש טליראן לאסיפה הלאומית הצרפתית, המטרה העיקרית לחיצי ביקורתה של וולסטונקרפט הוא הפילוסוף ז'אן־ז'אק רוסו, והמשנה החינוכית שפרש בפני קוראיו בספרו אמיל, או על החינוך.³⁴ אף שספר זה, רומן חניכה שראה אור ב־1762, קורא להנהגת גישה פדגוגית נאורה, המכבדת את צרכיו של הילד ואת אישיותו המתפתחת, יחסו למין הנשי נגוע בדעה קדומה.³⁵ לדעת רוסו, הווייתן הגופנית של הנשים לא רק מדירה אותן מן הספירה האזרחית־הציבורית, אלא גם מצמצמת את ייעודן לדבר אחד בלבד – לרצות גברים ולטפל בהם:

הנה כי כן, חינוכן של הנשים אמור כולו להתייחס לגברים. לשאת חן בעיניהם, להועיל להם, להתחבב עליהם ולזכות בהערכתם, לגדלם בנעוריהם, לטפל בהם בבגרותם, לייצץ להם, לנחמם, להנעים להם את חייהם ולהמתיקם, כל אלה הנם חובות החלים על הנשים בכל העתים, חובות שיש ללמדן החל מילדותן.³⁶

אם אכן זהו ייעודן "הטבעי" של הבנות, אין טעם להלעיטן בידע מופשט וחסר תכלית ממשית. לכן, בניגוד לילדי־הנער אמיל, שחינוכו נועד לעצב גבר ואזרח, בוגר, עצמאי ושקול, הילדי־הנערה סופי, בת־זוגו לעתיד, מתחנכת לוותר על רצונותיה, לציית לבעלה ולהקפיד על כללי ההתנהגות והנימוס. רוסו ממליץ שהנשים תהיינה "משועבדות כל ימי חייהן למגבלות מתמשכות ומוקפדות מכל, דהיינו לאילוצי הנימוס. יש לאמנן לכפייה מראש, בכדי שלא ישלמו תמורתה לעולם כל מחיר, וללמדן לכבוש את גחמותיהן בכדי להכניען לרצונות הזולת".³⁷ ולא די בכך שהנשים תלמדנה לנהוג כבנות־לוויה צייתניות; רוסו עומד על כך שהן עצמן תדאגנה את כל שאיפותיהן ורצונותיהן: "בחברתנו האווילית, חייה של אישה הגונה הם בבחינת מאבק מתמשך עם עצמה".³⁸

וולסטונקרפט, שרחשה דווקא הערכה עמוקה לרוסו, יוצאת בחריפות נגד הנחות היסוד שלו ביחס לנשים ונגד המלצותיו בעניינן. היא עומדת

על כך שאין כל הבדל מולד בכושרם השכלי של שני המינים, כפי שאין הבדל מולד בין בני גזעים שונים ובני מעמדות שונים. להשקפתה, הגברים והנשים כאחד נבראו בצלם אלוהים וכולם מחוננים בתבונה. ביסוד ההבדלים הניכרים בהתנהגותם ובהישגיהם עומד החינוך שהם זוכים לו בילדותם ובנעוריהם. החינוך הזה אינו מוגבל לבתי הספר או לשיעוריהם של מורים פרטיים; הוא מתרחש על בסיס יומיומי, בכל שיג ושיח בין ההורים ובין צאצאיהם. בעוד שהמחנכים, יהיו אשר יהיו, מתייחסים לבנים כאל בריות רצינאליות, הבנות נתפסות בעיניהם כמי שאמורות לשמש בעתיד כאבזרי חן התלווים על זרועותיהם של הגברים. חינוכן מכוון אפוא ליצירת מראית עין של צניעות ולטיפוח כישורים חינוניים, כגון נגינה בפסנתר, ציור בצבעי מים, שיחה בצרפתית, לבוש אפנתי ונימוסים למופת. וולסטונקרפט אינה מסתירה את סלידתה ממצב עניינים זה: חינוך הבנות לקוי, היא מסבירה, משום שמצפים מהן להיות נשים ורק לאחר מכן (אם בכלל) בני־אדם.

חשוב להבהיר שוולסטונקרפט אינה מוצאת פסול בנשיות (או במיניות הנשית), אולם היא אינה מוכנה שזו תאפיל על מיצוי יכולותיהן האינטלקטואליות של הנשים ועל שיפוטן המוסרי.³⁹ היא רואה בביטויים המקובלים של הנשיות בתקופתה – היציבה הרופסת, הלבוש האפנתי והמגביל, מחוות הגוף העדינות, גינוני הנימוס המופלגים – עיוותים מגוחכים, הנובעים מחיקוי נורמות מלאכותיות, ולא מנשיות מהותיות לנשים:

אך טבעי הוא שילדה אשר נגזר עליה לשבת שעות ולהקשיב לשיחה הבטלה של אומנות רופסות, או לצפות באמה המתפרכסת, תשתדל להצטרף לשיחה; ואם תחקה את אמה או את דודותיה ותשתעשע בקישוט בובתה הדוממת, כפי שעושות הן בהלבישן אותה – תינוקת תמה ומסכנה! – גם זו, בלי ספק, תוצאה טבעית ביותר (עמ' 49).

כנגד הסוברים, כמו רוסו, כי עיסוקים תפלים שכאלה מאפיינים את הנשיות מעצם טבעה, מתעקשת וולסטונקרפט כי מקורם בהשפעה סביבתית קלוקלת (או בהבניה חברתית, בלשון השיח המגדרי של זמננו). ואם התנהלותן של הנשים אינה משקפת את תכונותיהן המולדות, הרי שניתן לעצבה מחדש על פי אמות מידה שונות בתכלית. וולסטונקרפט משתפת את קוראותיה וקוראיה בחזון רדיקלי של שוויון מגדרי מלא:

משאלה פרועה נוסקת כעת מלכי אל ראשי, ולא אחניק אותה גם אם תעורר צחוק רבתי. משאלתי הכנה היא לחוות בטשטוש כל הבחנה בין המינים בחברה, להוציא אותם מקרים שבהם האהבה היא שמניעה את ההתנהגות. כי ההבחנה הזאת, ואני משוכנעת בכך בכל לבי, היא הבסיס לחולשת האופי המיוחסת לאישה; היא הסיבה לכך שמוזניחים את הבינה, ואילו מיומנויות חיצוניות נרכשות בעמל שקדני. ואותה סיבה מסבירה מדוע הנשים מעדיפות את מידות החן על מידות הגבורה (עמ' 66).

לאורך הספר משתמשת וולסטונקרפט בשני דימויים שראוי לתת עליהם את הדעת. הראשון מדמה נשים שחונכו על פי ערכים כוזבים או אמות מידה שקריות לצמחי נוי הגדלים בחממה. את צמחי הנוי מטפחים כדי שיצמיחו לתקופה קצרה עלווה נאה או עלי כותרת מרהיבים אשר יענגו את עין המביט בהם; אין מפתחים אותם על מנת שיהיו חסונים וישרדו על אף כל פגעי מזג האוויר העתידיים לפקוד אותם. בדומה לצמחים מסוג זה, ששום משב רוח אינו מגיע אליהם, מגוננת החברה הפטריארכלית על הנשים מפני העולם ומונעת מהן מידע שימושי על אודותיו. בתנאים אלו אין הן מסוגלות להתקיים מחוץ לכותלי ביתן. ראוי לציין שדימוין של הנשים לצמחי נוי רווח במחשבה וביצירה של המאה השמונה-עשרה.⁴⁰ לעבודתו הטקסונומית של הבוטנאי השבדי קרל ליניאוס, שתיאר את העלי (pistil) של הפרח כאיבר הרבייה הנקבי של הצמת, נודעה בהקשר זה השפעה לא־מבוטלת גם על ההגות ועל הספרות (רוסו, ראוי לציין, היה בוטנאי חובב).⁴¹ כאשר וולסטונקרפט מזהירה את הנשים שתכלית חינכון הקלוקל היא להפכן לפרחי נוי, היא בעצם מבהירה להן שמועידים אותן להיות פילגשים ומולידות ילדים, ותו לא.

הדימוי השני שוולסטונקרפט משתמשת בו לתיאור מעמדה של האישה בימיה הוא זה של השפחה הנרצעת. בדומה לאנשי רוח אחרים בתקופתה, וולסטונקרפט הייתה ערה להיבטים החברתיים והמוסריים הבעייתיים, בלשון המעטה, של תופעת העבדות.⁴² אולם נראה שאת דימוי השפחה בהרמון, הנתונה למרותו של השליט העריץ, היא שאבה דווקא מן ההגות הפוליטית של הנאורות. דימוי זה הרי שימש היטב את מונטסקיה כשבעים שנה קודם לכן, ברומן הפילוסופי מכתבים פרטיים, שראה אור ב־1721. בספרו של מונטסקיה, שליטת האדון בעבדיו ובשפחותיו משמשת מטפורה ליחסים בין השליט העריץ לנתיניו; אחרי הכל, ההבדל בין נתין לעבד מיטשטש וכמעט

נעלם במשטר מסוג זה. הדוגמה המובהקת לעריצות, אליבא דמונטסקיה, היא הרמונו גדוש השפחות של השליט המזרחי.⁴³ השפחה, כמו העבד, היא אדם שנמכר לידי אחר ונדרש למלא את כל גחמותיו פן יבולע לו. חירותה וזכותה להחליט החלטות עצמאיות נשללות ממנה ואין לה כל רכוש משלה; אין היא ריבונית אפילו על גופה שלה. אלא שמנקודת מבטו של מונטסקיה – וולסטונקרפט מחזיקה בדעה דומה – שעבודה של השפחה קשה מזה של העבד, שכן בנוסף לאבדן החירות וההתעמרות הפיזית היא עלולה ליפול קרבן גם לניצול מיני.

נדמה שאת התשובה הנחרצת והבוטה ביותר להשקפה הרווחת בזמנה של וולסטונקרפט לגבי ייעודן של הנשים שם מונטסקיה בפיה של רוקסאן, אחת מגיבורות ספרו מכתבים פרטיים, המעדיפה לשים קץ לחייה מאשר להמשיך ולחיות כשהיא כפופה למרותו של בעלה ואדוניה. במכתב אחרון המסביר לבן-זוגה את הסיבות להתאבדותה לאחר מות מאהבה, היא תוקפת אותה ושואלת:

כיצד זה סברת שאהיה תמה להאמין, כי לא באתי לעולם אלא כדי לסגוד לשיגיונות לבך? ובעוד אתה חופשי לעשות כרצונך, מורשה לך לדכא את כל תשוקותיי? לא ולא! אמנם כן, חייתי בעול העבדות, אך בת־חורין הייתי תמיד.⁴⁴

לטענת וולסטונקרפט, דבקותן של הנשים בהתנהגויות ובגימונים ה"נשיים" לכאורה אינה נובעת אלא מפחד ומן הרצון לרצות את הגברים שבהם הן תלויות מבחינה כלכלית. הן ספונות בתחומי משק ביתן, מבלי לדעת מה מתרחש מחוצה לו. הגברים (אבותיהן, אחיהן, בעליהם ובניהן) מבכרים להותירן בכורות, ואף מרהיבים עוז להלין עליה:

הגברים מתאוננים, ובדין, על האיכולת ועל הגחמות של בנות־מיננו, או לחלופין שמים ללעג ולקלס את תשוקותינו העזות ואת חטאינו השפלים. שורו, אשיב להם, הנה תוצאתה הטבעית של הבורות! שִׁכָּל שניתנו לו רק דעות קדומות להתבסס עליהן, לעולם יהיה בלתי יציב; והזרם ישעט בשצף הרסני בהעדר סכרים לרסנו. מאז ילדותן נאמר לנשים, והן לומדות זאת גם מדרכי אמותיהן, שידע כלשהו על החולשה האנושית – המכונה בצדק עורמה – מזג רך, צייתנות כלפי חוץ, והקפדה יתרה על

מין מהוגנות ילדותית, יבטיחו להן את הגנתו של גבר; ואם הן יפות, כל השאר מיותר – למשך עשרים שנה בחייהן לפחות (עמ' 25).

וולסטונקרפט מתקוממת כנגד נחשלותן של בנות־מינה. הבורות, לדבריה, "היא בסיס רעוע למידה הטובה" (עמ' 72). הגברים המעוניינים בכך יכולים להתאמץ ולרכוש לעצמם מידות טובות באמצעות לימודים, פעילות ציבורית ומעשים טובים, אך הנשים נולדות עם "זכויות־יתר מסוימות", כמו יופי וכוח משיכה מיני, וכל עוד אלו בידן אין הן טורחות לפתח אישיות מוסרית או כישורים אינטלקטואליים. לבורותן יש השפעה משחיתה על אופיין: הן נעשות מניפולטיביות, קלות דעת, ובמקרים מסוימים הופכות לעריצות קטנוניות המתעמרות במשרתיהן. אבל, מזהירה וולסטונקרפט, יום אחד עלולות זכויות־היתר שמהן נהנות נשים אלו להתפוגג והן תיוותרנה בלא כלום: "כי זה גורלם של הפרחים הנאים ביותר – לזכות בהערצה, ולהיקרע לגזרים באותה יד אדישה שקטפה אותם" (עמ' 169). חלק מן הקוראות הפמיניסטיות המודרניות של וולסטונקרפט זיהו בגינניים החריפים שהיא ממטירה על ראשיהן של נשים מפונקות בנות המעמד הגבוה יותר משמץ של מיזוגניה.⁴⁵ אבל זעמה מבטא בעיקר שכנוע פנימי עז כי בנות־מינה אינן צריכות להמתין לישועה מן החוץ כדי לתבוע את המגיע להן. היא אמנם מאשימה את הגברים בכך שהם מונעים מן הנשים את החינוך וההשכלה הנחוצים כדי לפתח את המידות הטובות, אך באותה עת אינה פוטר את הנשים מן החובה לשאוף לרכוש מידות אלו ולעמוד על זכותן לעשות כן – גם אם תיתקלנה במחסומים.

המסקנה המתבקשת, שאליה מגיעה וולסטונקרפט, היא, ששעבודת המתמשך של האישה לא יגיע לקצו ללא רפורמה פדגוגית מקיפה, שתנהיג חינוך שוויוני ומשותף לשני המינים. בעיניה, רפורמה כזאת היא כורח בל יגונה, המבטא את אמונתה בקדמה ובעתיד שבו יוגשם חזון החברה הנאורה. רק באמצעות חינוך הולם, שלא יקפח את שכלן ואת גופן, תוכשרנה הנשים להיות אזרחיות מלאות, התורמות לרווחת הכלל. "הגיעה העת לחולל מהפכה באורחות הנשים – עת להשיב להן את כבודן האבוד ולגרום להן לפעול, כחלק מהמין האנושי, לתיקון עצמן ובתוך כך לתיקון העולם", טוענת וולסטונקרפט (עמ' 53).

בדבריה על החינוך ועל המידות הטובות שיש בכוחו להקנות לנשים, מתכתבת וולסטונקרפט עם תיאוריות רפובליקניות מן העת העתיקה

ומתקופת הרנסנס.⁴⁶ ברפובליקה הרומאית נחשב לראוי לגבריה האזרח לטפח מידות טובות "פרטיות" ו"ציבוריות". במידות הטובות "הפרטיות" נכללו למשל אומץ לב, שאיפה למצוינות, רצינות והכנסת אורחים. עם המידות הטובות "הציבוריות" נמנו הסמכותיות (יכולת ההשפעה), הדרת הכבוד, השאיפה לתהילה ואהבת המולדת. רק מידה טובה (פרטית) אחת זוהתה עם נשים: הצניעות או הטוהר המיני. שלא כמו המידות הטובות "הגבריות", שאפשר לצברן באמצעות מעשים, המידה הטובה "הנשית" נותרת קבועה וניתן רק לגרוע ממנה.⁴⁷ וולסטונקרפט מתווה גישה שוויונית יותר: המידות הטובות שהיא מציעה – צלילות הדעת, האיפוק, הכבוד העצמי והענווה – אינן נחלתו הבלעדית של מגדר מסוים; גברים ונשים כאחד חייבים בהן.⁴⁸ בדומה להוגי דעות רבים בנייתקופתה, וולסטונקרפט רואה במשפחה חברה בזעיר אנפין ונקודת מוצא הכרחית לכל תיקון עולם. מכיוון שהמשפחה היא הסביבה החברתית הראשונה שבה ייתקלו אזרחי המחר, נודע לרעיה ולאם תפקיד חשוב בשינוי החינוכי והפוליטי העתיד לבוא. על האם מוטלת החובה להנחיל לילדיה מידות טובות כמו השאיפה לשרת את המולדת, הנכונות להקרבה עצמית, צניעות הליכות והכרה בערכה המוסרי של העבודה. אם זו תיכשל בשליחותה המשפחתית והפוליטית כאחת אם לא תגלם בעצמה מידות טובות אלו.

ואולם, לטענת וולסטונקרפט, אדם משועבד – גבר או אישה – לא יוכל למלא את החובות המוסריות והאזרחיות המוטלות על אזרחים חופשיים. כדי שהנשים תפתחנה את המידות הטובות ותהפוכנה לרעיות טובות ולאימהות ראויות, נחוצה להן חירות ועצמאות כלכלית (המתבטאת בעיקר בזכות הקניין ובחופש העיסוק). רק נשים הנהנות מחירות אישית ומחזיקות ברכוש משלהן תהיינה מסוגלות ליטול חלק בחיים האזרחיים (בֶּרֶס פּוּבְּלִיקָה – "בעניין הציבורי") ולהפגין את מידותיהן הטובות. "כי כיצד תוכל ברייה שאין לה דבר משלה להיות נדיבה, וכיצד תוכל להיות ברייה שאינה חופשייה להיות ישרת דרך?" תוהה וולסטונקרפט (עמ' 166). היא אף מציעה לקוראיה רשימת מקצועות, שלדעתה מתאים לנשים לעסוק בהם אם רק תרצינה בכך. אין כל מניעה, לדעתה, שנשים תהיינה מורות, רופאות, מיילדות ומלומדות, ותשלחנה ידן בעסקים (עמ' 168).⁴⁹ העיסוק במקצוע או בתחום עניין לשם פרנסה נחוץ לא רק כדי לפתח בקרב הנשים את השאיפה המתמדת למידות טובות, אלא גם כדי למנוע רעה חולה שוולסטונקרפט מגנה בכל פה – נישואים ממניעים כלכליים:

בשדרת הביניים של החיים [...] מכשירים את הגברים בנעוריהם למקצועות השונים, ואין רואים בנישואים את העיקר; ואילו לנשים אין מטרה אחרת שתשחזו את כישוריהן. מעייניהן אינם נתונים לעסקים, לתכניות רחבות יריעה או לאחד ממעופיה הפרועים של השאיפה; לא, מחשבותיהן אינן טרודות בהקמת מבנים נשגבים שכאלה. כדי להתקדם בעולם, כדי ליהנות מן החופש להתרוצץ בין עונג לעונג, עליהן להתחנן כראוי ולשם כך מוקרבים כל ימיהן ותכופות אף מזנים בדרך חוקית את גופן. גבר המתחיל לעסוק במקצוע ממקד את מבטו באיזה יתרון עתידי (והנפש מתחזקת עד מאוד כשכל מאמציה מכוונים לנקודה אחת), וכיוון ששקע כל כולו בעניין שלפניו, העונג נתפס אצלו כהתרווחות ותו לא; ואילו הנשים חותרות אחר העונג כתכלית העיקרית של הקיום (עמ' 69).

לדברי וולסטונקרפט, "נישואי נוחות" מסוג זה יוצרים רעיות שהן לא יותר מטפילות הסמוכות על שולחן בעליהן. נשים אלו הן למעשה סוג של פילגשים, ונישואיהן אינם אלא זנות ממוסדת.⁵⁰ מנשים שמכרו את גופן ואת נאמנותן תמורת בצע כסף אי-אפשר לצפות שתמלאנה את חובותיהן כרעיות וכאימהות, וכוודאי שלא כאזרחיות. מול "נישואי הנוחות" מציבה וולסטונקרפט את "נישואי הרעות" כמודל חברתי ופוליטי שיש לשאוף אליו:⁵¹

האישה המחזקת את גופה ומפעילה את מוחה, המנהלת את משפחתה ושומרת על המידה הטובה בתחומים השונים – תהפוך לידידתו של בעלה במקום לבת-חסותו העלובה; ואם תהיה ראויה להערכתו בזכות תכונות חשובות שכאלה, היא לא תצטרך להסתיר את אהבתה או לעטות על עצמה חזות קרירה שלא כדרך הטבע כדי ללבות את תשוקות בעלה (עמ' 36).

מכיוון שמערכת היחסים בין בני-זוג במשפחה היא צורת ההתקשרות החברתית הבסיסית ביותר, כל רפורמה מקיפה יותר חייבת להתחיל בה. חינוך לרציונליות ולמידות טובות יניע את שני המינים לכונן ברית נישואים שוויונית. מן הצד האחד, נשים לא תאלצנה להתחנן מתוך מניעים כלכליים, ולמעשה להזנות באופן חוקי את גופן; הן תבחרנה להינשא רק

אם תתקיים חיבה הדדית בין ובין בני־זוגן. מן הצד השני, הגברים ידעו שרעיותיהן מעריכות ומוקירות אותם בשל מעלותיהם ומידותיהם, ולא בגלל ייחוסם המשפחתי או רכושם. על בסיס זה של שותפות ושל אמון תיווצר משפחה מסוג חדש, שתהא התשתית למשטר פוליטי נאור ומתקדם יותר.⁵² גם מקומה של האימהות לא נפקד מחזונה החברתי והפוליטי של וולסטונקרפט. כמה חוקרות פמיניסטיות בשנות השמונים פירשו את דבריה על חובת האימהות כנסיגה לעמדה מהותנית, המאששת את הקשר שאין לנתקו בין נשים לילדים ובין נשים לעיסוק במלאכות הבית.⁵³ אחרות ראו בהם עדות לחוסר יכולתה של מחברת הגנה על זכויות האישה להתעלות מעל לתפיסות המעמדיות או הפטריארכליות של תקופתה.⁵⁴ לעומתן, מספר היסטוריוניות ציינו את חשיבותה של תפיסה זו לחיזוק טענותיהן של נשים בנות תקופתה של וולסטונקרפט בדבר תרומתן למדינה. ואמנם, רעיון "האימהות הרפובליקנית" מילא תפקיד לא־מבוטל בהרחבת פעילותן הציבורית של הנשים ובביסוס דרישותיהן לקבלת זכויות פוליטיות מלאות.⁵⁵ להגנתה של וולסטונקרפט יש לציין גם שספרה זה הוא כתב הגנה פוליטי על זכויות האדם והאזרח של הנשים ואינו מסה פילוסופית על האימהות, כך שהסוגיה תופסת אצלה מלכתחילה מקום שולי. ועם זאת, אמת היא שוולסטונקרפט ראתה באימהות את אחת החובות החשובות ביותר של נשים (שבחרו בכך), אף שאינה, להשקפתה, החובה הראשונה במעלה. לדבריה,

בריייה המבצעת את החובות המוטלים עליה מתוקף מעמדה הנה עצמאית; ובמה שנוגע לנשים ככלל, חובתן הראשונה היא חובה כלפי עצמן, כיצורים תבוניים; והחובה הבאה מבחינת חשיבותה, כאזרחיות, היא חובת האם, שמקופלות בה עוד חובות רבות כל כך (עמ' 165).⁵⁶

אלה המנסים לשכנע את הנשים שחובות האם ועקרת הבית הן חובותיהן "הטבעיות" לא יצליחו בכך לאורך זמן. "תולדות האומות כולן מעידות כברור שלא ניתן להגביל את הנשים לעיסוקים הביתיים בלבד", מבהירה וולסטונקרפט (עמ' 198). יתר על כן,

גם אילו הצליחו לשכנע את הנשים, לאחר שפנו אל רגשותיהן, להישאר בבית ולמלא את חובותיהן של אימהות ובעלות בית, הייתי מסתייגת

מאלה המנסים להביאן להתנהגות נכונה, על ידי זה שהם מעודדים אותן לראות במילוי החובות החשובות האלה את עיקר החיים, במחיר פגיעה בתבונה (עמ' 73).⁵⁷

ברור לגמרי מדבריה של וולסטונקרפט שאין היא מחזיקה בדעה שהאישה מחויבת להפוך לאם מטבע ברייתה, ובוודאי אין היא רואה באימהות או במטלות הבית עיסוק בלעדי, הממלא את כל הווייתן של הנשים. וולסטונקרפט משוכנעת שלנשים אין כל נטייה "טבעית" לאימהות או לניהול משק בית; הן מתמקדות בתחומים אלו משום שהן מנועות באופן שרירותי (מכוח החוק או מכוח המוסכמות החברתיות) מלשלוח ידן בעיסוקים אחרים. וולסטונקרפט אף מעזה להבחין הבחנה ברורה בין אימהות במובן הולדת צאצאים ובין אימהות במובן גידול ילדים. בעוד שהולדת צאצאים היא עניין ביולוגי גרידא, גידול הילדים הוא מטלה חברתית, שנשים צריכות למלאה מתוך נכונות לתרום כאזרחיות אחראיות לטובת הכלל באמצעות חינוכם של הדורות הבאים. בחיבורה של וולסטונקרפט נמצא דוגמאות אין ספור של נשים אשר ילדו ילדים ובשל כך הן נקראות אימהות, אך הן אינן ראויות (מבחינה מוסרית) או כשירות (מבחינה פיזית ושכלית) לשאת בתואר הזה.

ככלל, מנקודת מבטה של וולסטונקרפט, הקשרים הרגשיים בין מרכיבי התא המשפחתי, ובהם אהבת אם, אינם טבעיים; הם מתבססים על תכתיבים חברתיים ודורשים תחזוקה מתמדת, ובעיקר הדדית. וולסטונקרפט מזהירה שאימהות או אבות המפקידים את ילדיהם בידי אחרים אינם צריכים להתפלא אם אלה אינם מגלים כלפיהם את האהבה שנשללה מהם:

מה שמכונה רגש חיבה טבעי הוא בעיניי קשר קלוש מאוד; רגשי החיבה צריכים לצמוח מגילוייה הקבוע של אהדה הדדית – ואיזו אהדה מגלה האם השולחת את תינוקה למינקת, ונוטלת אותו מידי המינקת רק כדי לשלוח אותו לפנימייה? (עמ' 173).⁵⁸

וולסטונקרפט אינה דנה בהרחבה באבהות או בקשר בין אבהות לאזרחות. מן המשפטים הספורים שהיא מקדישה לעניין עולה, שהיא תופסת את תפקידו של האב כמשלים את זה של האם: "הפכו את הנשים לבריות תבוניות ולאזרחיות חופשיות, ועד מהרה תהפוכנה לרעיות טובות ולאימהות

טובות – כל עוד לא יזניחו הגברים את חובותיהם כבעלים וכאבות” (עמ’ 202).⁵⁹ וולסטונקרפט רואה בשיתוף פעולה בין המינים – במשפחה ובזירה הציבורית כאחד – תנאי הכרחי להקמתה של חברה חדשה, שבה יוכלו כל איש ואישה למצות את זכויותיהם הטבעיות ולמלא את חובותיהם האזרחיות. היא מסיימת אפוא את חיבורה בפנייה נרגשת אל הקוראים ממין זכר:

לדעתי, המחברים המעודדים את האדם לאהוד את רעהו בלי קשר למעמדו בחברה ולמעטה ההשקפות השקריות, הם המועילים ביותר. הייתי מנסה אפוא לשכנע גברים נבונים בחשיבותן של חלק מהערותיי, ולגרום להם לשקול בלא משוא פנים את מגמתן הכללית. אני פונה אל בינתם; וכאחותם לבריאה, אני תובעת בשם בנות-מיני מקום מיוחד בלבבותיהם. אני מפצירה בהם לסייע בשחרור בת-לווייתם, כדי שתהפוך לעזר כנגדם (עמ’ 170).

הגנה על זכויות האישה הוא בראש ובראשונה נקודת ציון בתולדות המאבק לשחרור האישה. קוראים וקוראות בני-זמננו ימצאו בו עניין רב, בין שברצונם להבין את מקורות הפמיניזם המודרני בין שהם מבקשים להתעמק בהגות הפוליטית הליברלית בנושא זכויות האדם ומשמעותה של האזרחות. וולסטונקרפט הייתה מן הראשונות שתיארו את דיכוין החברתי-פוליטי של הנשים ללא כחל ושרק, והצביעו על העוולות שמחוללים מוסד המשפחה ומערכת הנישואים של המאה השמונה-עשרה. וולסטונקרפט הייתה גם נועזת דייה לקבוע – קביעה שהייתה רדיקלית מאוד על רקע הגישות שרווחו בתקופתה – שחלק ניכר ממה שנתפס כמאפיינים ה”מהותיים” של הנשיות אינו טבעי כלל ועיקר, אלא תוצר של מוסכמות חברתיות. ובמוסכמות, כידוע, אפשר למרוד.

אבל העניין הביוגרפי העצום בדמותה של וולסטונקרפט, הספרות המחקרית הענפה העוסקת בכתביה ומעמדה כאייקון של התנועה לשחרור האישה (בעשורים האחרונים, לפחות) מעידים לא רק על חשיבותה ההיסטורית של הוגת הדעות הזאת, אלא גם על הרלוונטיות המתמשכת של מפעלה. הקריאה בספר זה מזכירה לכל מי שעדיין זקוק לכך את הדרישה הבסיסית המשותפת לכל זרמי הפמיניזם – ההכרה בנשים כיצורים תבוניים

ועצמאיים; ההכרה שנשים זכאיות לכל הזכויות והחובות של האדם והאזרה, ושהן רשאיות לכוון את חייהן על פי ראות עיניהן, ללא התערבות חיצונית. למרבה הצער, דרישה זו אינה ברורה מאליה במקומות רבים בעולמנו ובהברתנו גם היום. ולפחות מסיבה זו, הגנה על זכויות האישה הוא לא רק טקסט חשוב – הוא גם טקסט נחוץ.

חיפה

ניסן תשע"ה / אפריל 2015

הערות

1. Mary Wollstonecraft to Everina Wollstonecraft, 7 November 1787, in *Collected Letters of Mary Wollstonecraft*, ed. Ralph M. Wardle (Ithaca: Cornell University Press, 1979), pp. 163-165.
2. Eileen M. Hunt, "Vidicatrix Vindicata," *Review of Politics* 64:2 לדוגמה, p. 369 (2002).
3. מגמה זו, המאפיינת את העיסוק בחייהן ובעבודתן של יוצרות רבות, בולטת במיוחד כשמדובר בהוגות. עם המבקרים החריפים ביותר של התופעה נמנה ההיסטוריון הסוציאליסטי האנגלי אדוארד פאלמר תומפסון. ראו E.P. Thompson, "Solitary Walker" (review of Claire Tomalin, *The Life and Death of Mary Wollstonecraft*), *New Society* (19 September 1974), p. 749.
4. Margrit Shildrick and Janet Price, "Openings on the Body: A Critical Introduction," in *Feminist Theory and the Body: A Reader*, ed. Janet Prices and Margrit Shildrick (New York: Routledge, 1999), p. 3; Elizabeth V. Spelman, "On Treating Persons as Persons," *Ethics* 88:2 (1978), pp. 150-161.
5. לדיון בדימויה של וולסטונקרפט בעיני פמיניסטיות בשנות השבעים ראו Cora Kaplan, "Mary Wollstonecraft's Reception and Legacies," in *The Cambridge Companion to Mary Wollstonecraft*, ed. Claudia L. Johnson (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), pp. 253-258 (להלן "מורשתה של מרי וולסטונקרפט והתקבלותה").

6. ראו, למשל, Susan Gubar, "Feminist Misogyny: Mary Wollstonecraft and the Paradox of 'It Takes One to Know One,'" *Feminist Studies* 20:3 (1994), pp. 452-473; Barbara Taylor, "Misogyny and Feminism: The Case of Mary Wollstonecraft," *Constellations* 6:4 (1999), pp. 499-512.

7. ניוטינגטון גרין, שהיה במאה השמונה־עשרה כפר בפאתי לונדון, הוא כיום פרבר הנמצא בצפון המטרופולין, בין איולינגטון להאקני.

8. הפורשים (dissenters) היו פרוטסטנטים בני זרמים שונים שפרשו מהכנסייה האנגליקנית מן המאה השש־עשרה עד המאה השמונה־עשרה (ובהם האנאבפטיסטים, הפוריטנים, הקווייקרים, האוניטארים ועוד). כמה חוקרות טוענות שוולסטונקרפט הושפעה מאמונותיהם של הפורשים ומהשקפותיהם לגבי מעמדן של נשים וחינוכן. ראו בעניין זה Patricia Howell, "Religious Bases of Eighteenth-Century Feminism: Mary Wollstonecraft and the Quakers," *Women's Studies* 22:3 (1993), pp. 281-295; Barbara Taylor, "The Religious Foundations of Mary Wollstonecraft's Feminism," in *The Cambridge Companion to Mary Wollstonecraft*, ed. Claudia L. Johnson (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), pp 99-118.

9. ג'וזף ג'ונסון (1753-1809) היה מוציא לאור רבי־השפעה בלונדון. הוא נודע בפרסום חיבוריהם של הוגי דעות רדיקליים (גודווין, פריסטלי, וולסטונקרפט ועוד), כתביהם של תומכי המהפכה האמריקנית, טקסטים מדעיים וספרות ילדים.

10. ספרי התנהגות (conduct books) נפוצו באירופה מאז סוף ימי הביניים ונכתבו בידי גברים ונשים כאחד. תכליתם המוצהרת הייתה לחנך את הקוראים ולהקנות להם את הגינונים הראויים. במאה השמונה־עשרה ספרים אלו יועדו בעיקר לבנות ומטרתם הייתה להתוות דרך להתנהגות נשית נאותה, כלומר להראות כיצד צריכות נשים לחשוב, להרגיש ולהתנהג במצבים חברתיים שונים, כדי שתהיינה אטרקטיביות יותר בשוק הנישואים. ספרי ההתנהגות כללו פעמים רבות תיאור (אידיאלי) של תפקידי הנשים והגברים ושל חובותיהם החברתיים, עצות לניהול הבית והמשרתים, תכניות לחינוך ילדים וציון העיסוקים הנשיים הראויים לשעות הפנאי. ראו Jacques Carré, ed., *The Crisis of Courtesy: Studies in the Conduct Book in Britain, 1600-1900* (Leiden: Brill, 1994); Nadine Bérenguier, *Conduct Books for Girls in Enlightenment France* (Farnham: Ashgate Publishing, 2011).

11. Janet Todd, *Daughters of Ireland: The Rebellious Kingsborough Sisters and the Making of a Modern Nation* (New York: Ballentine Books, 2005).

12. נהוג היה בכתב עת זה לפרסם ביקורות ספרים ללא ציון שם המחברים, ומשום כך קשה לדעת במדויק כמה מהן היו פרי עטה של וולסטונקרפט. ראו Virginia Sapiro, *A*

Vindication of Political Virtue: The Political Theory of Mary Wollstonecraft (Chicago and London: University of Chicago Press, 1992), p. 18

13. ב"מהפכה המהוללת" (1688-1689) הדיח הפרלמנט את מלך אנגליה ג'יימס השני (1633-1701) לבית סטיוארט, שהמיר את דתו בסתר לקתוליות. במקומו הוזמנו למלוך בצוותא בתו, מרי השנייה (1662-1694), ובעלה, ויליאם השלישי (1650-1702) לבית אורנג', שהיו פרוטסטנטים. המהפכה נתפסת כאירוע מכונן בהיסטוריה האנגלית ובהתפתחותו של המשפט החוקתי בשל אישור "מגילת הזכויות" (Bill of Rights), שבה הוסדרו מחדש והוגבלו סמכויותיו של המלך וזכויותיו.

14. Frederick Dreyer, "The Genesis of Burke's Reflections," *Journal of Modern History* 50:3 (1978), p. 462

15. אדמנד ברק, מחשבות על המהפכה בצרפת, תרגם אהרן אמיר (ירושלים: הוצאת שלם, 1999).

16. לעיון במגוון העמדות שהובעו בפולמוס, הידוע בשם "פולמוס המהפכה", ראו Marilyn Butler, ed., *Burke, Paine, Godwin, and the Revolution Controversy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984).

17. David Bromwich, "Wollstonecraft as a Critic of Burke," *Political Theory* 23:4 (1995), p. 620; Philip Hicks, "The Roman Matron in Britain: Female Political Influence and Republican Response, ca. 1750-1800," *Journal of Modern History* 77:1 (2005), pp. 35-69.

18. מקור המילה הלטינית וִירְטוּס (virtus), שפירושה מידה טובה, במילה וִיר (גבר). המידות הטובות היו אפוא מלכתחילה בעלות זיהוי מגדרי מובהק.

19. הבישוף והדיפלומט הצרפתי שארל מוריס דה־טֵלִירָאן־פְּרִיגֹר (1754-1834) היה בשנותיה הראשונות של המהפכה הצרפתית אחד מנציגי "המעמד הראשון" (הכמורה) באסיפה הלאומית. הוא השתתף בכתיבת "הצהרת זכויות האדם" (1789), ששללה מנשים זכויות פוליטיות, והציע את "החוקה האזרחית לכמורה" (1790), שלמעשה הלאימה את רכוש הכנסייה הקתולית ודרשה שהכמרים יישבעו אמונים למדינה. בשל הצעה זו האפיפיור נידה אותו מהכנסייה. בספטמבר 1791 הציג טליראן בפני האסיפה את ממצאיו בעניין מצב חינוך הילדים בצרפת ואת המלצותיו בנידון. בפברואר 1792, בעת שהותו בלונדון, נפגש עם וולסטונקרפט לשיחה.

20. Janet Todd, *Mary Wollstonecraft: A Revolutionary Life* (London: Weidenfeld & Nicholson, 2000), pp. 184-187; Regina M. Janes, "On the Reception of Mary Wollstonecraft's *A Vindication of the Rights of Woman*," *Journal of the History of Ideas* 39:2 (1978), pp. 293-302; Anne K.

Mellor, "Mary Wollstonecraft's *A Vindication of the Rights of Woman* and the Women Writers of Her Day," in *The Cambridge Companion to Mary Wollstonecraft*, ed. Claudia L. Johnson (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), pp. 141-159.

21 ראו עמ' 9 להלן.

22. ה'ז'ירונדינים היו חברי סיעה פוליטית בצרפת המהפכנית בשנים 1792-1793. הם נחשבו לפלג המתון יותר בקרב המהפכנים. עם החברים בסיעה זו נמנו ז'אק פייר בריסו (1754-1793), המרקזיז דה'קונדורסה (1743-1794), ז'אן-מרי רולאן (1734-1793) ורעייתו, מארייז'אן רולאן (1754-1793). עם השתלטות היעקובינים על האסיפה הלאומית ביוני 1793 והטרור הפוליטי שבא בעקבותיה נעצרו רבים ממנהיגי ה'ז'ירונדינים, נשפטו והוצאו להורג.

23. בנוסף לעיסוקיו אלה היה אימליי (1754-1828) גם קצין לשעבר וספטר קרקעות. לסקירת חייו של אימליי ויצירתו ראו Wil Verhoven, *Gilbert Imlay: Citizen of the World* (London: Pickering & Chatto, 2008).

24. רק בשנים האחרונות נפנו חוקרים לעסוק בחייה ובדמותה של פאני אימליי גודווין (1794-1816). ראו למשל Maurice Hindle, "Victim of Romance: The Life and Death of Fanny Godwin," *Women's Writing* 13:3 (2006), pp. 331-347; Janet Todd, *Death and the Maidens: Fanny Wollstonecraft and the Shelly Circle* (London: Profile Books, 2007).

25. לאחרונה החלו חוקרים וחוקרות לתת את הדעת גם על כתיבתה ההיסטורית של וולסטונקרפט. ראו למשל Jane Rendall, "'The Grand Causes which Combine to Carry Mankind Forward': Wollstonecraft, History and Revolution," *Women's Writing* 4:2 (1997), pp. 155-172; Catherine Packham, "'The Common Grievance of the Revolution': Bread, the Grain Trade and Political Economy in Wollstonecraft's *View of the French Revolution*," *European Romantic Review* 25:6 (2014), pp. 705-722.

26. Mary Wollstonecraft, *An Historical and Moral View of the French Revolution*, in *The Works of Mary Wollstonecraft*, ed. Janet Todd & Marilyn Butler (London: William Pickering, 1989), vol. 6, p. 159 (להלן סקירה היסטורית ומוטורית).

27. וולסטונקרפט, סקירה היסטורית ומוטורית, עמ' 24. במקומות אחרים בספר וולסטונקרפט תוהה שמא בכל זאת לא הייתה האלימות כורח המציאות. ראו, למשל, סקירה היסטורית ומוטורית, עמ' 46.

28. זה היה ניסיון ההתאבדות השני של וולסטונקרפט. היא ניסתה כבר לשלוח יד בנפשה במאי באותה שנה.

29. Barbara Caine, "Victorian Feminism and the Ghost of Mary Wollstonecraft," *Women's Writing* 4:2 (1997), pp. 261-275.
30. קפלן, "מורשתה של מרי וולסטונקרפט והתקבלותה", עמ' 269.
31. Inna Volkova, "'I Have Looked Steadily around Me': The Power of Examples in Mary Wollstonecraft's *A Vindication of the Rights of Woman*," *Women's Studies* 43:7 (2014), pp. 892-910.
32. Syndy McMillen Conger, "The Sentimental Logic of Wollstonecraft's *Prose*," *Prose Studies* 10:2 (1987), pp. 143-158. לנייתוח סגנון כתיבתה הייחודי של וולסטונקרפט, המתאפיין, לטענת חוקר הספרות גארי קלי, גם באינטרטקסטואליות רבה (אולי אפילו בהטרולוסיה), ראו Gary Kelly, *Revolutionary Feminism: The Mind and Career of Mary Wollstonecraft* (London: Macmillan Press, 1996), pp. 108-115.
33. Amy Elizabeth Smith, "Roles for Readers in Mary Wollstonecraft's *A Vindication of the Rights of Woman*," *Studies in English Literature, 1500-1900* 32:3 (1992), p. 555.
34. ז'אן-ז'אק רוסו, אמיל, או על החינוך, תרגמה ארזה טיר-אפלרויט (ירושלים: מאגנס ודביר, 2009).
35. משנתו החינוכית של רוסו והשלכותיה על מעמדן האזרחי של נשים היא נושא לדיון פמיניסטי ערני בתקופה האחרונה. ראו, לדוגמה, Geraint Parry, "Émile: Learning to Be Men, Women, and Citizens," in *The Cambridge Companion to Rousseau*, ed. Patrick Riley (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), pp. 247-271; Catherine Larrère, "Jean Jacques Rousseau on Women and Citizenship," *History of European Ideas* 37:2 (2011), pp. 218-222.
36. רוסו, אמיל, ספר המישי, עמ' 597.
37. רוסו, אמיל, ספר המישי, עמ' 603.
38. רוסו, אמיל, ספר המישי, עמ' 603.
39. Corinne Field, "'Made Women of When They Are Mere Children': Mary Wollstonecraft's Critique of Eighteenth-Century Girlhood," *Journal of the History of Childhood and Youth* 4:2 (2011), pp. 199-222.
40. Sam George, "The Cultivation of the Female Mind: Enlightened Growth, Luxuriant Decay and Botanical Analogy in Eighteenth-Century Texts," *History of European Ideas* 31:2 (2005), pp. 209-223.

לא

מבוא מאת שרון הלוי

41. קרל (או קרולוס) ליניאוס (1778-1707) היה זואולוג, בוטנאי ורופא שבדי, שייסד את שיטת המיון המודרנית של צמחים ובעלי חיים. ראו גם Londa Schiebinger, "Why Mammals Are Called Mammals: Gender Politics in Eighteenth-Century Natural History," *American Historical Review* 98:2 (1993), pp. 382-411; Samantha George, *Botany, Sexuality and Women's Writing, 1760-1830: From Modest Shoot to Forward Plant* (Manchester: Manchester University Press, 2007).

42. Moira Ferguson, "Mary Wollstonecraft and the Problematic of Slavery," *Feminist Review* 42 (1992), pp. 82-102.

43. אף שרוב הדוגמאות למשטרים עריצים שהוזכר בספריו היו לקוחות מארצות באסיה או ארצות מוסלמיות, מונטסקיה הזהיר שכל אומה, ללא קשר למיקומה הגיאוגרפי, יכולה להידרדר לרודנות. לדיון בהשקפותיו של מונטסקיה בנושא זה, ראו Roger Boesche, "Fearing Monarchs and Merchants: Montesquieu's Two Theories of Despotism," *Western Political Quarterly* 43:4 (1990), pp. 741-761.

44. מונטסקיה, מכתבים פרטיים, תרגמה אביבה ברק (ירושלים: מוסד ביאליק, 1991), עמ' 266.

45. ראו הערה 6 לעיל.

46. לתרבות הרומאית העתיקה ולשיח הקלאסי על המידות הטובות הייתה השפעה ניכרת על ההגות הפוליטית באנגליה של המאה השמונה-העשרה. ראו Philip J. Ayres, *Classical Culture and the Idea of Rome in Eighteenth-Century England* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997).

47. Myles McDonnell, *Roman Manliness: Virtus and the Roman Republic* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006). בעניין הצניעות המינית (pudicitia) ראו Rebecca Langlands, *Sexual Morality in Ancient Rome* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006).

48. Barbara Taylor, *Mary Wollstonecraft and the Feminist Imagination* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), pp. 222-226. ראו גם Wendy Gunther-Canada, "Cultivating Virtue: Catharine Macaulay and Mary Wollstonecraft on Civic Education," *Women and Politics* 25:3 (2003), pp. 47-70.

49. Lena Halldenius, "Mary Wollstonecraft's Feminist Critique of Property: On Becoming a Thief on Principle," *Hypatia* 29:4 (2014), pp. 942-957. ראו גם Lena Halldenius, "Mary Wollstonecraft's Feminist Critique of Property: On Becoming a Thief on Principle," *Hypatia* 29:4 (2014), pp. 942-957.

50. עמ' 168 להלן.

51. חוקרים רבים סבורים שנישואי הרעות (companionate marriages) נעשו מקובלים יותר ויותר בחברה האנגלית למן המאה השש־עשרה, עד שהפכו לאידיאל הרצוי. ראו למשל, Lawrence Stone, *The Family, Sex and Marriage in England, 1500-1800* (New York: Harper & Row, 1977); Randolph Trumbach, *The Rise of the Egalitarian Family: Aristocratic Kinship and Domestic Relations in Eighteenth-Century England* (New York: Academic Press, 1978).

52. ראו, Laura Brace, "'Not Empire, but Equality': Mary Wollstonecraft, the Marriage State and the Sexual Contract," *Journal of Political Philosophy* 8:4 (2000), pp. 433-455; Ruth Abbey, "Marriage as Friendship in the Thought of Mary Wollstonecraft," *Hypatia* 14:3 (1999), pp. 78-95.

53. ראו, למשל, Mary Poovey, *The Proper Lady and the Woman Writer: Ideology as Style in the Writings of Mary Wollstonecraft, Mary Shelley and Jane Austen* (Chicago: University of Chicago, 1984), p. 81; Mary Jacobus, *Reading Women: Essays in Feminist Criticism* (London: Methuen, 1986), p. 59; Janet Todd, *The Sign of Angelica: Women, Writing and Fiction, 1660-1800* (London: Virago, 1989), p. 237.

54. ראו, למשל, Mitzi Meyers, "Reform or Ruin: 'A Revolution in Female Manners,'" *Studies in Eighteenth-Century Culture* 11:1 (1982), p. 206; Cora Kaplan, *Sea Changes: Essays in Culture and Feminism* (London: Verso, 1986), pp. 49; Joan Landes, *Women and the Public Sphere in the Age of the French Revolution* (Ithaca: Cornell University Press, 1988), p. 129.

55. Linda Kerber, "The Republican Mother: Women and the Enlightenment—An American Perspective," *American Quarterly* 28:2 (1976), pp. 187-205; Rosemary Zagari, "Moral, Manners, and the Republican Mother," *American Quarterly* 44:2 (1992), pp. 192-215.

56. ראו גם עמ' 32-33 להלן.

57. ראו גם עמ' 5 להלן.

58. לסקירת העיסוק הגובר בקרב היסטוריונים בתולדות הבניית הרגשות ראו, William M. Reddy, "Historical Research on the Self and Emotions," *Emotion Review* 1:4 (2009), pp. 302-315.

59. ראו גם עמ' 6 להלן.

לקריאה נוספת

Maria J. Falco, ed., *Feminist Interpretations of Mary Wollstonecraft* (University Park, PA.: Pennsylvania State University Press, 1996).

Claudia L. Johnson, ed., *The Cambridge Companion to Mary Wollstonecraft* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000).

Gary Kelly, *Revolutionary Feminism: The Mind and Career of Mary Wollstonecraft* (London: Macmillan, 1992).

Virginia Sapiro, *A Vindication of Political Virtue: The Political Theory of Mary Wollstonecraft* (Chicago and London: University of Chicago Press, 1992).

Barbara Taylor, *Mary Wollstonecraft and the Radical Imagination* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002).

Janet Todd, *Mary Wollstonecraft: A Revolutionary Life* (London: Weidenfeld and Nicholson, 2000).

הגנה על זכויות האישה

אל האדון טליראן־פריגור¹ לשעבר הבישוף של אוטאן

אדוני,
לאחר שקראתי בהנאה רבה את הקונטרס שפרסמת באחרונה² הנני מקדישה לך ספר זה, במטרה לעודד אותך לשקול בכובד ראש את הטענות ששטחתי כאן בדבר זכויותיה של האישה וההיגוך בכלל, ולבחון מחדש את הנושא; ואת הקריאה הזאת אני משמיעה בתקיפות בשם האנושות כולה; כי טיעוניי, אדוני, מוצגים ברוח חסרת פניות: לא למעני אני טוענת, אלא למען בנות־מיני. זה מכבר אני רואה בעצמאות את הברכה הגדולה בחיים, בסיס לכל מידה טובה; ולעולם אצמצם את צרכיי כדי להבטיח לעצמי עצמאות זו – גם אם איאלץ לחיות בשממה.

אודה למין האנושי בכללותו היא שמניעה אפוא בקדחתנות את קולמוסי בבואי לתמוך במאבק שבו אני רואה מערכה על המידה הטובה; ואותו מניע גורם לי לשאוף בכל לבי לכך, שהאישה תוצב במעמד שממנו תוכל לפעול להנחלתם של אותם עקרונות מהוללים שהם כל מהותה של המוסריות, תחת שתעכב אותם. יתרה מזאת, דומה שהשקפתי על אודות זכויותיה וחובותיה של האישה נובעת באופן טבעי ביותר מעקרונות פשוטים אלו – ובוודאי כמה מן המאורות הגדולים שעיצבו את חוקתכם הנהדרת יסכימו אתי.

אין ספק שבצרפת הידע הוא נחלת הכלל יותר מאשר בכל מקום אחר באירופה; ואני מייחסת זאת במידה רבה להתרועעות המתמשכת בין המינים

שם. גם אמת היא – ואני מביעה את רגשותיי בחופשיות – שבצרפת זוקקה מהותה העמוקה ביותר של החושניות להנאתם של הפוחזים, ומין תאוה רגשנית נהוגה שם, אשר יחד עם הרגלי הצביעות שהוליד הממשל הפוליטי והאזרחי סיגלה לאופי הצרפתי מעין עורמה מושחתת, שבדין תכונה *finesse*; וממנה נובע באופן טבעי עידון של ההליכות הפוגע במהות, כי הוא עוקר מן החברה את הכנות; והצניעות, שהיא מלבושה הנאה ביותר של המידה הטובה, נפגעה בצרפת עוד יותר מאשר באנגליה, עד כדי כך שהנשים שם מגדירות כהתחטות את האיפוק שהפראים מקפידים עליו באופן טבעי.

הקשר בין דרך ארץ ובין מוסר הדוק כל כך, עד שלעתים קרובות טעו ביניהם; אך גם אם מן הדין שההליכות לא תהיינה אלא שיקוף של המוסר, הרי הגינונים המושחתים והכוזבים, הנובעים ממגוון סיבות ונרכשים בגיל רך מאוד, הופכים את המוסריות למושג ריק מתוכן. האיפוק הגופני והכבוד המקודש לטוהר ולמתנינות בחיי המשפחה, שנשות צרפת כמעט בזות להם, הם עמודי התווך רבייהחן של הצניעות; אך אם אמנם התלקחה בלבותיהן של נשות צרפת הלהבה הטהורה של אהבת המולדת, לא רק שאינן צריכות לבוז לאלה, אלא עליהן לשקוד על שיפור המוסר של אחיהן האזרחים. עליהן ללמד אותם לכבד את צניעותן של הנשים, ויתרה מזאת, לסגל אותה לעצמם כדרך היחידה לזכות בהוקרתן.

בבואי לטעון למען זכויות האישה אבסס את הטיעון המרכזי שלי על עיקרון פשוט, והוא, שאם אין מכשירים אותה באמצעות החינוך להיות בת־לוויה לגבר, היא מעכבת את התפשטותם של הידע ושל המוסר. שהרי על מנת שהאמת תוכל להשפיע על הנוהג הרווח, עליה להיות משותפת לכל. וכיצד אפשר לצפות מהאישה לשתף פעולה ולהיות ישרת דרך אם אינה יודעת מדוע, אם החירות אינה מחזקת את תבונתה עד שתכיר את החובה המוטלת עליה ותבין כיצד זו קשורה לטובתה האמיתית? כדי שילדים יבינו לאשורו את עקרון אהבת המולדת, צריכה אמם לאהוב את המולדת; ואהבת האדם, שממנה נובעת שרשרת סדורה של מידות טובות, יכולה להיוולד רק מעיון בטובתה המוסרית והאזרחית של האנושות; אבל השכלתה ומצבה של האישה בהווה מונעים ממנה כל השתתפות בעיונים מעין אלה.

בחיבור זה שטחתי טיעונים רבים, נחרצים לטעמי, במטרה להוכיח שהתפיסה הרווחת בנוגע לאופיו של המין הנשי פוגעת במוסר. טענתי גם שעל מנת לשכלל את גופו ואת נפשו של האדם יש להנחיל לו צניעות,

וזה לעולם לא תזכה לכבוד בעולמם של הגברים עד אשר יפסיקו לסגוד לחזותה של אישה – בהעדר מידה כלשהי של מוסר או תבונה המעטרת אותה בסממנים הנשגבים של היופי הנפשי, או בפשטות המיוחדת של החיבה.

עיינ נא, אדוני, בהערות אלו בלי משוא פנים. והרי דומה שאותה אמת נגלתה לעיניך בחטף כאשר הערת ש"מצב שבו מחצית המין האנושי מונעת מהמחצית האחרת כל השתתפות בממשל הוא תופעה פוליטית שאין כל דרך להסבירה על פי עקרונות מופשטים".³ על מה, אפוא, מבוססת חוקתכם? אם זכויותיו המופשטות של הגבר סובלות דיון והסבר, הרי בגזירה שווה יעמדו באותה בחינה גם אלו של האישה; אך בארצנו רווחת גישה שונה, הנשענת על אותם טיעונים שבאמצעותם אתה מצדיק את דיכוי האישה, והיא – התקדים.⁴

אני פונה אליך כאל מחוקק: במצב שבו הגברים נאבקים על חירותם ומתירים להם לשפוט בעצמם בכל הנוגע לאושרם, האינך מוצא שיש עוול וסתירה בדיכוי הנשים, גם אם אתה מאמין בכל לבך שאתה פועל באופן היאה ביותר לקידום אושרן? ואם נטלה האישה גם היא ממתת התבונה, מי הוא שהפך את הגבר לשופט הבלעדי?

כך טוענים רודנים מכל המינים, מן המלך החלש ועד אבי המשפחה החלש: כולם להוטים לדכא את התבונה, אך לעולם יאמרו שהם מנשלים אותה מכס מלכותה רק בשם התועלת. האינך נוהג כמותם כאשר אתה מונע מן הנשים זכויות אזרחיות ופוליטיות, ובכך מכריח אותן להישאר כלואות בחיק המשפחה ולגשש באפלה? הרי בוודאי לא תאמר, אדוני, כי יש תוקף כלשהו לחובה שאינה מבוססת על התבונה? ואם אמנם זה ייעודן, בוודאי אפשר למצוא לכך טיעונים הנגזרים מן התבונה; ואז, על בסיס נשגב שכזה, ככל שהנשים תרכושנה יותר תבונה כן תהיינה מסורות יותר לחובתן – בהבינן אותה. כי אם לא יבינו אותה, אם לא תתבסס מוסריותן על אותו עיקרון נצחי כמו זו של הגבר, שום סמכות לא תוכל לגרום להן לקיימה בתום לב. ייתכן שתהיינה שפחות נוחות, אך לעבדות תהיה השפעה מתמדת, שתבזה הן את האדון הן את שפחתו הנרצעת.

ואולם, אם נגזר שהנשים תודרנה משותפות בזכויות הטבעיות של האנושות, בלי שיינתן להן קול משלהן, כי אז הוכח נא תחילה, כדי לסלק כל טענה בדבר חוסר צדק וחוסר עקביות, שהן נעדרות תבונה. ולא, ליקוי זה בחוקתכם החדשה יעיד לעולם שהגבר מוכרח, בצורה כלשהי, לנהוג כעריץ;

והעריצות לעולם תחתור תחת המוסר, ואין זה משנה באיזה חלק של החברה תזקור את ראשה המחוץ.

אמרתי שוב ושוב – וכדי להוכיח מה שאמרתי אף שטחתי טיעונים נכוחים לטעמי, המבוססים על עובדות – שאי־אפשר להגביל את הנשים, בכוח, לעסקי משק הבית; כי חרף בורותן הן תתערבנה בנושאים נכבדים יותר, ותזנחנה את החובות המשפחתיות רק כדי לשבש בתכסיסי עורמה את התכניות הסדורות של התבונה, הנשגבות מבינתן.

ומלבד זה, כל עוד מאלצים אותן ללמוד רק את מה שישמש להן לבני, הגברים לעולם יחפשו את העונג בגיוון, ובעלים בוגדניים יקימו להם רעיות בוגדניות; ולמעשה, מאחר שלא לימדו אותן לכבד את טובת הכלל, וגם לא העניקו להן שום זכויות אזרחיות, תהיינה לנו סיבות משכנעות ביותר לסלוח לבורות הללו אם תנסינה לעשות דין לעצמן, ולהשיב לגברים מנה אחת אפיים.

וכאשר פותחים כך בחברה את תיבת המדון,⁵ מה יגן על המידה הטובה הפרטית, שהיא הערובה היחידה לחירות הציבור ולאשר הכללי?

הבה נימנע אם כן ממתן תוקף רשמי לכפייה בחברה; ובעזרת כוח הכנידה הפשוט ימצאו להם המינים את מקומם הראוי. ואז, מרגע שאזרחיכם יתעצבו לאורם של חוקים שוויוניים יותר, יוכלו הנישואים להיעשות מקודשים יותר: הגברים הצעירים יבחרו נשים ממניעים של חיבה, והעלמות תנחנה לאהבה לעקור מן השורש כל הבל ויוהרה.

אבי המשפחה לא יפגע אז בכריאותו ולא יבזה את רגשותיו בביקור אצל הפרוצה, וגם כאשר ייענה לקולה של התאוה, לא ישכח את המטרה שלשמה ניטעה בו. זאת ועוד, אותה אִם שהתבונה והצניעות מבטיחות לה את רעותו של בעלה, לא תזנח את ילדיה כדי להשתכלל בתחבולות העגבים.

אך עד אשר ימלאו הגברים את חובתם כאבות, לשווא נצפה מנשים לבלות בחדר הילדים אותו פרק זמן שהן בוחרות לבלות מול המראה שלהן. הרי "בני העולם הזה ערומים הם בדורם מבני־האור";⁶ והשימוש בעורמה זו אינו אלא חוש טבעי המאפשר להן לזכות בעקיפין במעט מן הכוח שנמנע מהן, שלא בצדק, ליטול בו חלק; כי כל עוד אין מתירים לנשים ליהנות מהזכויות הראויות, הן תשחתנה גם את הגברים וגם את עצמן כדי לזכות בזכויות שלא כדוין.

אני מבקשת, אדוני, לעודד בצרפת עיונים כדוגמת זה שלפניך; ואם אלה יובילו לאישוש עקרונותיי, אפשר יהיה לכבד את זכויות האישה בחוקה המתוקנת שלכם – אם יוכח באופן מלא שהתבונה דורשת את הכבוד הזה ותובעת בקול צדק למחצית המין האנושי.

הריני, אדוני, שלך בכבוד,

מ"ו

הודעה

כ אשר פתחתי בכתובת חיבור זה חילקתי אותו לשלושה חלקים, כי הנחתי שכרך אחד יספיק לדיון מקיף בטיעונים הנובעים בעיניי באופן טבעי מכמה עקרונות פשוטים; אך מכיוון שהסברים חדשים צצו בד בבד עם התקדמותי, הנני מציגה כעת לציבור רק את חלקו הראשון. ואולם, נושאים רבים שעליהם רמזתי כלאחר יד דורשים חקירה מיוחדת, בייחוד החוקים הנוגעים לנשים והעיון בחוכות הייחודיות להן. אלה יספקו חומר בשפע לכרך שני, שיפורסם בבוא העת כדי להבהיר כמה מן המחשבות ולהשלים רבים מהמתווים המשורטטים בזה הראשון.¹

מבוא

לאחר שהתעמקתי בדפי ההיסטוריה והתבוננתי בדאגה בעולם שבו אנו חיים, דיכאו את רוחי רגשות עגומים ביותר של תרעומת וצער. אז נאנחתי והודיתי בלבי שהטבע יצר כנראה הבדלים גדולים בין אדם לאדם, או לחלופין, שהתרבות שכוננה עד כה בעולמנו עודנה חלקית ביותר. עיינתי בספרים שונים שנכתבו על שאלת החינוך, והתבוננתי ארוכות בהתנהגותם של הורים ובדרך שבה מנהלים בתי ספר. ומה התוצאה? אמונה איתנה, שהזנחת חינוכו של האדם היא הגורם העיקרי לאומללות שאני מבכה; ושהנשים, בייחוד, הופכות לחלשות ואומללות ממגוון סיבות שלובות, הנובעות ממסקנה נמהרת אחת. למעשה, התנהגותן והליכותיהן של הנשים מוכיחות שמצבן הנפשי אינו מצב בריא; כי בדומה לפרחים הנשתלים באדמה דשנה מדיי, החוסן והתועלת מוקרבים על מזבח היופי; והעלים, שהוצגו לראווה כדי לענג עין תובענית, דוהים ונשכחים על הגבעול זמן רב בטרם הגיעו לשיאם. אחת הסיבות לפריחה עקרה זו, לדעתי, היא שיטת חינוך שגויה, המסתמכת על הספרים שכתבו בנושא זה גברים שראו בכנות מיני נשים יותר מאשר יצירי אנוש, והיו להוטים יותר להפוך אותן למאהבות מפתות מאשר לרעיות אוהבות ולאמהות תבוניות; וההוקרה הכוזבת הזאת שיבשה את דעתן של הנשים עד כדי כך, שבנות־התרבות במאה שלנו – להוציא מעטות – להוטות רק לעורר אהבה. והרי ראוי להן לטפח שאיפה נאצלת יותר, ולתבוע לעצמן כבוד על בסיס יכולותיהן ומידותיהן הטובות. מסה על זכויותיה והליכותיה של האישה אינה יכולה אפוא להתעלם מן החיבורים שנכתבו במיוחד לשם חינוכה המוסרי; על אחת כמה וכמה כיוון

שנאמר כאן, באופן נחרץ, שהעידון השקרי מחליש את נפשן ואת שכלן של הנשים; שספרי הדרכה אשר נכתבו בידי גברים שהיו משכמם ומעלה נטו לכך באותה מידה כמו כתבים שטחיים יותר; ושמתייחסים אליהן, ממש כדרכם של בני דת מוחמד, כאל מין ממדרגה שנייה, ולא כאל חלק מהאנושות. הרי מוסכם שהיכולת להתקדמות תבונית היא המרוממת את האדם מעל ממלכת החי, והיא ששמה בידו החלושה שרביט מלכות טבעי.

ואולם, לא הייתי רוצה שקוראיי יניחו שבהיותי אישה, אני מתכוונת ללבות את המחלוקת על שאלת השוויון של המין הזה או נחיתותו; אך מכיוון שהנושא מונח לפתחי, ואיני יכולה לדלג עליו בלי להסתכן באי־הבנה של עיקר הטיעון שלי, אשתהה קמעא ואומר, במילים ספורות, את דעתי. בסדרי העולם הגשמי ניתן להבחין שכלל הנקבה נחותה בכוחה מן הזכר. זהו חוקו של הטבע, ונראה שאיננו מושעה לטובת האישה. אין להכחיש כי קיימת מידה של עליונות גופנית – ואכן, זהו יתרון מרשים. אך הגברים, שאינם מסתפקים ביתרון טבעי זה, מבקשים להביא אותנו למדרגה נחותה עוד יותר, להפוך אותנו למושאי פיתוי רגעי, ותו לא; והנשים, המתבסמות מן ההערצה שמרעיפים עליהן אותם גברים השבוים בחושיהם, אינן מבקשות לבסס עניין מתמשך בלבבותיהם, או לקשור קשרי ידידות עם אחיהן לבריאה המשתעשעים בחברתן.

אני ערה למסקנה המתבקשת: מכל עבר נשמעות הקריאות נגד נשים גבריות. אך היכן הן? אם מבקשים הגברים לגנות את חיבתן לציד, לירי ולהימורים, אצטרף בכנות לזעקתם; אך אם את חיקוי מידותיו הטובות של הגבר יגנו – או ליתר דיוק, את פיתוח אותם כשרונות ומידות טובות, שמימושם מרומם את האופי האנושי ומקדם את הנשים במעלות עולם החי, באשר הן נכללות בתואר "אנושות" – כי אז כל אלה המתבוננים בהן בעין פילוסופית בוודאי יקוו כמוני, שהן תהפוכנה גבריות יותר מיום ליום.

בדיון זה אאמץ חלוקה טבעית של הנושא. ראשית אבחן את הנשים באור הנאצל היאה ליצירי אנוש, שבדומה לגברים הוצבו על האדמה הזאת כדי לפתח את יכולתן השכלית; ואחר כך אתאר ביתר פירוט את ייעודן המיוחד. אבקש גם להימנע מן המשגה שלקו בו רבים מן המחברים הנכבדים; כי אותם לימודים שיועדו עד כה לנשים התאימו יותר לגבירות, למעט העצות העקיפות הפזורות בסנדפורד ומרטון;¹ אולם, אני פונה אל בנות־מיני בנימה תקיפה יותר, ומתעניינת במיוחד בכנות מעמד הביניים, כי נראה שהן נמצאות במצב הטבעי ביותר. וייתכן שזרעי העידון הכוזב, ההבל והאי־

מוסריות נזרעו מאז ומעולם בידי בנות-המעלה. בריות חלושות ומלאכותיות, הפטורות, שלא כדרך הטבע ובטרם עת, מכל הצרכים והרגשות הרגילים של בנות-מינו, חותרות תחת עצם אשיותיה של המידה הטובה, וזורעות שחיתות בחברה כולה! כקבוצה, הן ראויות לרחמים יותר מכל קבוצה אנושית אחרת; חינוכן של העשירות נוטה להפוך אותן לגנדרניות חסרות ישע, ונפשן המתפתחת אינה מתחזקת באמצעות מילוי החובות המאצילות כבוד על האופי האנושי. הן חיות רק לשם שעשועים, ועל פי החוק הטבעי שמוליד דרך קבע תוצאות מסוימות, הן מספקות עד מהרה רק שעשוע עקר.

אך מכיוון שבכוונתי לבחון בנפרד את המעמדות בחברה, ואת אופיין המוסרי של הנשים בכל אחד מהם, די לעת עתה בהערה זו; והתייחסתי לנושא רק משום שהקדמה, מעצם מהותה, צריכה לדעתי להציג תיאור ראשוני של תוכן החיבור שהיא מקדימה.

בנות-מיני תסלחנה לי, אני מקווה, אם אנהג בהן כביצורים תבוניים, תחת שאחמיא למעלות החן המרתקות שלהן ואתייחס אליהן כאילו הן שריות בילדות תמידית ואינן מסוגלות לעמוד ברשות עצמן. אני מבקשת בכל לבי להבהיר מה טיבם של האושר האנושי ושל הכבוד האמיתי – אני מבקשת לשכנע את הנשים שתשאפנה להתחזק בשכלן ובגופן, לשכנע אותן שהלשון הרכה, הלב הרגיש, עדינות הרגש ודקות הטעם שקולים כמעט לתוארי החולשה, ובריות שאינן אלא מושא לחמלה ולסוג האהבה שתוארה כאחותה,² תהפוכנה עד מהרה מושא לבוז.

וכיוון שאני דוחה את הביטויים הנשיים הנאים, שבהם מואילים הגברים לרכך את התלות הנרצעת שלנו, ובזה מכל וכל לעידון הרפה של השכל, לרגישות המופלאה ולכניעות המתוקה המאפיינים לכאורה את המין החלש יותר, אני מבקשת להראות שהעידון נחות מהמידה הטובה, ושמושאה הראשון של כל שאיפה ראויה הוא פיתוח האופי האנושי, בלי קשר להבחנות בין המינים; וכל השקפה בנושאים משניים צריכה להיבדק באבן הבוחן הפשוטה הזאת.

זהו מתווה כללי של התכנית שלי, ואם אמנם יקרה שאבטא את דעתי בסערת הרגשות שעולה בי בכל פעם שאני נדרשת לנושא, או אז יבינו אחדים מקוראיי את מה שמכתיבים הניסיון והחשיבה. מכיוון שמטרה חשובה זו לנגד עיניי, לא יאה לי לברור את משפטיי או ללטש את סגנוני – אני שואפת להיות לתועלת, והכנות תפטור אותי מגיינוני שווא; מכיוון שאני רוצה לשכנע בכוח טיעוניי, ולא לסנוור בהידור לשוני, לא אבזבז את זמני

על משפטים מתוחכמים וגם לא על הרהב הנבוב של רגשות מלאכותיים שמוצאם בראש, ועל כן לעולם אינם מתנחלים בלב. לא מילים יעסיקו אותי, אלא דברים! ומכיוון שאני להוטה להפוך את בנותימי לחברות מכובדות יותר בחברה, אנסה להימנע מאותם סלסולים של סגנון שגלשו ממאמרים לרומנים, ומרומנים למכתבים ולשיחות רעים.

דברי השבח הנאים האלה, שהלשון מפזרת בקלילות, משחיתים את הטעם ויוצרים מעין עדינות חולנית הנרתעת מכל אמת השופה ופשוטה; ומבול של תחושות מאולצות וסנטימנטים כוזבים, החונקים את הרגשות הטבעיים של הלב, נוטלים את טעמם של מנעמי הבית והמשפחה, שנועדו להמתיק את מילוי אותן חובות חמורות אשר מכשירות ברייה תבונית, שנפשה בת-אלמוות, לקיום נשגב יותר.

חינוכן של הנשים זוכה באחרונה לתשומת לב רבה מבעבר, ואף על פי כן ממשיכים לראות בהן מין קל דעת, והן מושא ללעג ולרחמים מצד מחברים השואפים לתקן את דרכן בעקיצות או בהנחיות. מוסכם שהן מבלות רבות משנות חייהן הראשונות ברכישת מיומנויות שטחיות;³ ובתוך כך הן מקריבות את חוסנן הגופני והנפשי לטובת תפיסה מופקרת של היופי, ובשם תשוקתן לבסס את עצמן באמצעות הנישואים – שהרי רק כך יכולות הנשים להתקדם בעולמנו. וכיוון שמשאלה זו הופכת אותן לחיות ותו לא, הן מתנהגות עם נישואיהן כמו שאפשר לצפות שתנהגנה פעוטות שכמותן: הן מתלבשות; הן מתאפרות, הן מכנות בכינויי שמות את יצורי האלוהים.⁴ ברור שבריות חלושות אלו כשירות רק להרמון! הניתן לצפות מהן למשול במשפחתן בשיקול דעת, או לטפל בתינוקות האומללים שהן מביאות אל העולם?

אם אמנם סביר להקיש מהתנהגותן הנוכחית של בנותימי, ומן החיבה הרווחת לתענוגות התופסת את מקומן של השאפתנות ושל התשוקות הנאצלות יותר, הפותחות את הדעת ומרחיבות אותה, שההדרכה שנשים קיבלו עד כה נטתה, יחד עם המבנה של החברה התרבותית, להפוך אותן למושאי תשוקה חסרי השיבות שכל תפקידן להרבות כסילים בעולם! – אם אפשר להוכיח שהשאיפה להקנות להן מיומנויות בלי לטפח את בינתן מרחיקה אותן מתחום החובות שלהן והופכת אותן למגוחכות ומיותרות ברגע שנגווה תפרכת היופי קצרת המועד,^{*} אני מניחה שגברים רציונליים

* סופר טוב לב, אינני זוכרת את שמו, תוהה – מה יש לבנות הארבעים לעשות בעולמנו?

יסלחו לי על כך שאני מנסה לשכנע אותן להפוך לגבריות יותר, וראויות יותר לכבוד.

אכן, המילה "גברית" אינה אלא מין דחלילי; אין סיבה של ממש לחשוש, שהנשים תסגלנה להן יותר מדיי אומץ או נחישות; שכן הנחיתות הברורה שלהן בכל הנוגע לכוח גופני בהכרח הופכת אותן לתלויות בגברים במידה כלשהי, בקשרי החיים השונים; אך מדוע להוסיף על נחיתות זו דעות קדומות, המייחסות את המידה הטובה למין אחד ומערבכות אמיתות פשוטות עם הזיות החושים?

בפועל, תפיסות שגויות של המצוינות הנשית מבזות את הנשים עד כדי כך, שאומר – ולא רק כדי להכעיס – שחולשה מלאכותית זו מייצרת נטייה לרודנות, ומולידה בהן עורמה (יריבתו הטבעית של הכוח), שגורמת להן להיעזר בגיבונים ילדותיים נלוזים שאמנם מעוררים את התשוקה, אך פוגעים בהוקרה. יהפכו נא הגברים לטהורים וצנועים יותר, ואם הנשים לא תהפוכנה אז לחכמות יותר באותו שיעור, יהיה ברור שבינתן חלשה יותר. ולמותר לומר שאני מדברת עכשיו על המין בכללותו. כפרטים, רבות מהנשים נבונות יותר מהגברים שלצדן; ומכיוון שבמאבק המתמיד על האיזון גובר הצד שמשקלו רב יותר, נשים מסוימות מושלות בבעליהן בלי להתבזות: כי השכל ימשול לעד.

פרק א

עיון בזכויותיהם של בני־האדם ובחובות הכרוכים בהן

במצב השורר בחברה, דומה שגם החיפוש אחר האמיתות הפשוטות ביותר דורש חזרה לעיקרים ראשונים, וויכוחים על כל צעד ושעל עם איזו דעה קדומה המקובלת על הבריות. כדי לסלול את דרכי יורשה לי להציג כמה שאלות ישירות; והתשובות בוודאי תיראינה ברורות בדיוק כמו המושכלים הראשונים שעליהם מתבסס כל טיעון הגיוני; אך כאשר הן כרוכות במניעים שונים לפעולה, דבריהם ומעשיהם של בני־האדם סותרים אותן כביכול.

מה מותר האדם מן הבהמה? התשובה ברורה בדיוק כשם שברור כי החצי פחות מן השלם: התבונה.

איזו סגולה מרוממת יצור אחד על פני אחר? נשיב בלי היסוס: המידה הטובה.

לאיזו תכלית ניטעו כנפש התשוקות? על מנת שהאדם ייאבק בהן, לוחש הניסיון, ובמאבקו זה ישיג מדרגה של ידע שלא ניתנה לבהמות.

אי לכך, יש לאמוד את שלמות האופי שלנו ואת סיכויינו לאושר על פי רמת התבונה, המידה הטובה והידע המאפיינים את הפרט ומכוונים את החוקים שעל פיהם מתנהלת החברה; וברור באותה המידה, שאם מתייחסים למין האנושי בכללותו, הידע והמידה הטובה נובעים באופן טבעי משימוש בתבונה.

לאחר שפישטנו כך את זכויותיו ואת חובותיו של האדם, הניסיון להמחיש אמיתות נכוחות כל כך נראה מגוחך כמעט; אך דעות קדומות מושרשות כל כך מעיבות על השכל, ותכונות מזויפות כל כך מתהדרות בתואר מידות טובות, עד שמן ההכרח לעקוב אחר מהלך התבונה, על טעויותיה ותעיותיה, ולהשוות בין המושכל הראשון, הפשוט, והחריגות המקריות.

בני-אדם, ככלל, משתמשים כמדומה בתבונתם כדי להצדיק דעות קדומות שהונחלו להם, כבר אינם יודעים כיצד, ולא כדי לעקור אותן מהשורש. שומה על השכל המנסח בנחישות את עקרונותיו שלו להיות חזק; כי במקומותינו רווחת מעין פחדנות אינטלקטואלית, הגורמת לרבים להשתמש מהמשימה או לבצע אותה רק כדי מחצית. ואף על פי כן יקרה תכופות, שהמסקנות החלקיות שמגיעים אליהן בדרך זו מצטיירות כסבירות עד מאוד, כי הן מתבססות על ניסיון חלקי ועל השקפות נכונות, גם אם מוגבלות.

אם נשוב לעיקרים ראשונים, החטא, על כל העיוות הטבוע בו, נרתע מעיון מדוקדק שכוה; אך יש קבוצה של הוגים שטחים המכריזה שוב ושוב שהטיעונים האלה מוכיחים יותר מדיי, וכדאי לאמץ איזה מהלך מקולקל מן היסוד. כך מעמידים לעולם זה מול זה את הכדאיות ואת העיקרים הפשוטים, עד שהאמת אובדת בערפל של מילים והמידה הטובה בגינונים חיצוניים, ואילו הידע הופך ללא-כולום בגלל הדעות הקדומות הכוזבות המתהדרות בשמו.

החברה הבנויה בחכמה הרבה ביותר היא זו שחוקתה מבוססת על טבע האדם – ברמה המופשטת עובדה זו מתבררת לכל יצור חושב בבהירות כזו, עד שדומה כי כל ניסיון להציג לה הוכחות הוא יומרני; אך יש להביא הוכחות, שאם לא כן התבונה לעולם לא תשתחרר מאחיזתו האיתנה של התכתיב; והצגת התכתיב כנימוק מצדיק את שלילת זכויותיהם הטבעיות של גברים כנשים, היא אחד הטיעונים הכוזבים הפוגעים השכם והערב בשכל הישר.

תרבותם של מרבית יושבי אירופה חלקית ביותר; ואפשר אף לשאול, האם רכשו תמורת התמימות מידות טובות השקולות לאומללות שמסכים חטאים המחפים על כוורת כעורה, ולחירות שנמסרה כעבור עבדות מפוארת. הרצון לסנוור באמצעות העושר, שהוא היתרון הברור ביותר שאדם יכול להשיג, ההנאה שמסכה השליטה בחנפנים נרצעים, ועוד ריבוא חשובים שפלים וסבוכים של אהבה עצמית עיוורת, הכריעו כולם את מרבית המין

האנושי והפכו את החירות לכלי שרת של אהבת המולדת המזויפת. כי כל עוד מייחסים חשיבות עליונה למעמד ולתארים, שבפניהם הכשרון "ישח ראשו דעוך",¹ על פי רוב ייגרם נזק גדול לאומה כאשר אדם מוכשר, חסר מעמד או רכוש, יידחק לפנים. אבוי! איזה סבל נורא הושת על אלפים, רק כדי לשים מגבעת חשמן על ראשו של איזה הרפתקן אלמוני ותככך, שהשתוקק לעמוד בשורה אחת עם נסיכים, או להתנשא מעליהם לאחר שיחבוש לראשו את הכתר המשולש!²

המלוכה, העושר והכיבודים העוברים בירושה הולידו אומללות כזו, שכל ניסיונותיהם של בעלי הדמיון המפותח להצדיק את סדרי ההשגחה גובלים בחילול קודש. האדם תואר כעצמאי ביחס לכוה שיצר אותו, או ככוכב לכת שאינו שועה לשום חוק, הסוטה ממסלולו כדי לגנוב את אש התבונה השמימית; ונקמת האל, שארבה בלהבה הטמירה כמו הצרות בתיבתה של פנדורה, הענישה אותו כדבעי על עזות מצחו, בהביאה לעולם את הרוע.

כיוון שאימץ השקפה זו על האומללות ועל האי־סדר שפשו בחברה, ומאחר שעייף מהתגוששות עם כסילים מעושים, התאהב רוסו ביחידות;³ וכיוון שהיה בה בעת אופטימיסט, שקד בלשון צחה מאין כמותה להוכיח שהאדם הוא מטבעו חיה החיה ביחידות. הכבוד שרחש לטובו של האל, שבוודאי העניק לנו חיים רק כדי ללמדנו אושר – ומיהו בעל התבונה והרגש שיפקפק בכך! – הטעה אותו, ולכן ראה ברוע דבר חיובי ומעשה ידיו של האדם; ולא היה מודע לכך, שהוא מרומם תכונה אחת על חשבון אחרת, הנחוצה באותה מידה לשלמות האלוהית.

מכיוון שהם מבוססים על הנחה שגויה, טיעוניו לטובת המצב הטבעי אמנם מתקבלים על הדעת, אך אינם תקפים. הם אינם תקפים, אני אומרת; כי האמירה שהמצב הטבעי עדיף על התרבות, בכל שלמותה האפשרית, כמוה כטענה עקיפה נגד החכמה העליונה; וההכרזה הפרדוקסלית, שאלוהים ברא את הדברים כולם נכונה, והמשגה בא אל העולם רק בגלל היצור שהוא עצמו ברא, בידעו מה הוא ברא, כופרת בפילוסופיה לא־פחות מאשר באמונה.⁴

כאשר עלה הרעיון הנאה בדעתה של התבונה העילאית שבראה אותנו והציבה אותנו כאן, היא החליטה – ובכך התיירה – שהתשוקות תפתחנה את תבונתנו; כי ידעה שרוע בהווה יוליד טוב בעתיד. היעלה על הדעת שהיצור חסר הישע שהקימה מן האין היה מסוגל להשתחרר מהשגחתה, ומהין להכיר את הטוב באמצעות עשיית הרע, בלי רשותה? לא. כיצד יכול רוסו, שהרבה

כל כך לפאר את הנשמה בת־האלמוות,⁵ להציג טיעונים מופרכים כל כך? אילו נשאר המין האנושי לעד במצב החייתי הטבעי – שגם עט הקסמים שלו אינו יכול להציגו כמצב שבו השתרשה ולו מידה טובה אחת – כי אז היה ברור (גם אם לא למטייל הרגשן, שאינו מתעמק ברשמיו)⁶ שהאדם נולד כדי לנוע במעגל החיים והמוות, ולקשט את גנו של האל לשם מטרה כלשהי שקשה ליישבה עם תכונותיו.

אך אם הוחלט ליצור, כנזר לבריאה, בריות תבוניות שתוכלנה להתקדם במעלות התרומיות בעזרת כישורים שהוטמעו בהן לצורך זה; אם מצא רב־החסד לנכון לברוא ברוב טובו יצור נעלה מן הבהמות,* שיש בכוחו לחשוב ולהשתכלל, מדוע המתת הזאת שלא תסולא בפז – שכן אמנם מתת היא, אם נוצר האדם כך שתהיה לו יכולת להתעלות מעל למצב שבו התחושות מעוררות בו נועם חייתי – מתוארת ללא כחל וסרק כקללה? אפשר היה לראות בה קללה אילו התמצה קיומנו בהמשך נוכחותנו בעולם הזה; וכי מדוע יעניק לנו מעיין החיים המבורך את התשוקות ואת יכולת החשיבה, רק על מנת למרר את חיינו ולטעת בנו תפיסות שגויות של כבוד? מדוע יוליך אותנו מאהבת עצמנו אל הרגשות הנעלים שמעורר גילוי חכמתו וטובו, אלמלא נתכוננו רגשות אלו כדי לשכלל את טבענו – שהן חלק ממנו** – ולהתיר לנו ליהנות ממנת אושר אלוהית יותר? מכיוון שאני משוכנעת לגמרי שאין רעה בעולם אשר אינה חלק מן התכנית האלוהית, אני מבססת את אמונתי על שלמות האל.

רוסו מתאמץ להוכיח שהכל היה כשורה במקור; ריבוא מחברים שוקדים להוכיח שהכל כשורה עכשיו; ואני – שהכל יהיה כשורה בעתיד. אך נאמן לעמדתו הראשונה, רוסו מהלל לצד המצב הטבעי גם את הברבריות, ובנמנו את צלו של פבריקיוס⁷ הוא שוכח שהרומאים, כאשר

* בניגוד לדעתם של מומחי האנטומיה, הגורים גזירה שווה מצורתן של השיניים, הקיבה והמעיים, רוסו אינו מסכים שהאדם הוא חיה טורפת. ומאחר שהאהבה לשיטה מרחיקה אותו מהטבע, הוא חולק על כך שהאדם הוא חיה חברתית, אף על פי שמצב הילדות הממושך וחסר הישע מצביע לכאורה על כך שהוא זקוק במיוחד לזיווג, שהוא הצעד הראשון לקראת ההתכנסות בעדר.

** מה תאמרו לשען שביקשתם ממנו לבנות שעון אשר יראה את השעה, והוא, כדי להפגין את כשרונו, הוסיף לו גלגלים שיגרמו לו לצלצל וכיוצא בזה, ואלה הפריעו לפעולת המנגנון הפשוט? אם יתריך את מעשיו בטענה שאלמלא נגעתם בקפיץ מסוים לא הייתם מגלים כלום, ואילו הוא היה משתעשע בניסויו שערך ולא הויק לכם במאומה, בוודאי תשיבו לו, ובצדק, שאלמלא הוסיף את הגלגלים והקפיצים המיותרים, התקלה לא הייתה מתרחשת.

כבשו את העולם, מעולם לא העלו בדעתם לבסס את חירותם על בסיס איתן, או להרחיב את שלטונה של המידה הטובה. בלהיטותו לחזק את שיטתו הוא מוקיע כחטא כל מאמץ של הרוח. ובשיר ההלל שהוא נושא למידותיו הטובות של הפרא, הוא מרומם לדרגת אלים בזעיר אנפין את אלה שספק אם הגיעו למדרגת אנוש – את הספרטנים האכזריים, שבנגוד לכל מידה של צדק והכרת טובה הקריבו בדם קר את העבדים שהוכיחו את גבורתם בהצילם את משעבדיהם.⁸

בשאת נפש לבוכה המעלות והגיגונים המלאכותיים השליך האזרח מז'נבה? את המוץ עם התבן במקום לברור כראוי את הנושא, ובלי שישתהה לשאול, האם הרעות שמהן נרתעה בזעם נפשו היוקדת הן תוצאותיה של התרבות – או שמא שרידי הברבריות. הוא ראה את החטא רומס את המידה הטובה, ואת הטוב המדומה תופס את מקומו של הטוב האמיתי; הוא ראה כשרונות שהכוח הטה למטרות אפלות, ומעולם לא העלה בדעתו לייחס את הקלקול הנורא הזה לכוח השרירותי ולכיבודים העוברים בירושה, אשר אינם מתיישבים עם העליונות השכלית המרוממת אדם על רעיו מדרך הטבע. הוא לא תפס שכעבור כמה דורות הכוח המלכותי מביא שושלת נאצלת לכדי כסילות, ומציג פתיונות המדיחים אלפים לחטא ולבטלה.

אין דבר המעמיד את אופיו של המלך באור בזוי יותר מאשר הפשעים השונים שבזכותם הצליחו בני־אדם לקטוף את הכבוד העליון הזה. קנוניות נתעבות, פשעים מגונים וכל חטא המשפיל את טבענו היו צעדים בדרך למעלה הרמה הזאת; אולם ברפיונם, התירו מיליוני בני־אדם לצאצאיהם המנוונים של ליסטים חסנים שכאלה לנוח בשלווה על כס הדמים שלהם.*

איזו רוח, מלבד רוח ממארת, תוכל לשרות על חברה כאשר כל תלמודו של זה העומד בראשה הוא המצאת פשעים, או שגרה מטופשת של טקסים ילדותיים? הלעולם לא ילמדו בני־האדם לקח? הלעולם ימשיכו לייחל שקוצים יצמיחו ענבים, וברקנים תאנים?¹⁰

גם בנסיבות הנוחות ביותר, אין אדם שבידו לרכוש די ידע וחוסן נפשי כדי למלא את חובותיו של מלך, אשר כוח מוחלט הופקד בידו; על אחת

* הייתכן עלבון גדול יותר לזכויות האדם מ"מיטות הצדק" בצרפת, כאשר עולל הפך לכלי בידו של דובואה הנאלח! והכינוי "מיטות הצדק" מתייחס לשיבות מיוחדות של הפרלמנט הפריזאי, שהתנהלו בנוכחותו המלך והיו כפופות לחלוטין למרותו. בשנות ילדותו של המלך לואי החמישה עשר, "האיש החזק" בצרפת היה החשמן גיום דובואה (1723-1656) – ועצו הראשי של העוצר פיליפ, דוכס אורליאן.

כמה וכמה, כאשר עצם רוממותו היא מכשול המונע ממנו כל אפשרות לרכוש חכמה או לסגל לעצמו את המידה הטובה, כאשר החנופה חונקת את כל רגשותיו של האדם, והתענוגות דוחקים את מקומה של ההגות! איזה טירוף – לתלות את גורלם של אלפים בגחמותיה של ברייה חלשה ממש כמותם, שעצם מעמדה גורם לה בהכרח להיות שפלה יותר מנתינה העלוב ביותר! אך אל לנו להשפיל כוח אחד כדי לרומם אחר – כי כל כוח מהלך קסם על האדם, החלש מטבעו; וניצול הכוח מוכיח שקידום השוויון בין הבריות רק מחזק את אחיזתם של האושר ושל המידה הטובה בחברה. אבל למשמע כלל כזה וכל כלל הדומה לו, שאפשר להסיקם בהיגיון פשוט, מתעורר מיד קול צעקה המזהיר שבלא אמונה עיוורת בחכמת הדורות נשקפת סכנה לכנסייה או למדינה; ואלה הנחרדים לנוכח הפורענות האנושיות ומעזים לתקוף את הסמכות האנושית מוקעים כאיבי האדם וכמי שבזים לאלוהים. אלו הן עלילות מדכדכות, ואף על פי כן פגעו גם באחד הטובים שבכנסייה האדם, זה שעפרו ממשיך להטיף לשלום וזיכרונו דורש השתהות של כבוד כאשר דנים בנושאים שהיו קרובים כל כך ללבו.*

לאחר שתקפתי את הוד המלכים המקודש, בוודאי לא אפתיע איש אם אוסיף לכך את אמונתי האיתנה, שכל עיסוק היונק את כוחו מכניעה לסמכות מסב נזק רב למוסר.

צבא קבע, למשל, אינו עולה בקנה אחד עם החירות; כי הציות והקשיחות הם לשד עצמותיה של המשמעת הצבאית; והרודנות נחוצה כדי להפיח מרץ בכל מפעל שרצון אחד ויחיד מכוון אותו. רוח השואבת את השראתה ממושגים רומנטיים של כבוד, ונסמכת על מוסריות מן הסוג המושפע מאפנת התקופה, תיתן את אותותיה רק בקצינים ספורים, ואילו את הרוב יש להניע בפקודה, כמו את גלי הים; כי הרוח החזקה של הסמכות מדרבנת לפנים את המון החיילים בזעם נמהר, בלי שידעו, או יתעניינו לדעת, מדוע. ומלבד זה, אין דבר המזיק למוסר של תושבי העיירות הכפריות כמו נוכחותה המזדמנת של חבורת צעירים שטחיים ובטלים ממעש,¹¹ שכל עיסוקם חיוזר, ונימוסייהם המלוטשים, המסתירים את כיעורו של החטא תחת כסות הדורה ועליונה, רק הופכים אותו למסוכן יותר. חזות אפנתית,

* ד"ר פרייס. [ריצ'רד פרייס (1723-1791), ידידה של וולסטונקרפט, היה כומר בכנסייה האוניטריית ואקטיביסט פוליטי שדיבר בשבחה של המהפכה הצרפתית].

שאינה אלא סמל לשעבוד וראייה לכך שהנפש חסרה אישיות חזקה משל עצמה, מרשימה את הכפריים הפשוטים ומעודדת אותם לחקות את קלקלות הגיבונים החברתיים, גם כאשר אינם מצליחים לתפוס את חנם החמקמק. כל ג'יס הוא שרשרת עריצים, המכניעים את זולתם ורודים בו בלי להפעיל את תבונתם, ועל כן נעשים נטל של חטא ואיוולת על הקהילה. לאדם בעל מעמד או רכוש, שמובטח לו להתקדם בצבא בזכות קשריו, לא נותר אלא לסגל לו איזו גחמה מזורה; ואילו הג'נטלמן הנזקק, שצריך להתקדם בצבא, כפי שנהוג לומר, בזכות מעלותיו, הופך לטפיל כנוע או לחנפן נתעב.

יורדי הים, הג'נטלמנים מהצי, נכללים באותה קבוצה; אך לחטאים שלהם גוון שונה וגם יותר. כאשר אינם טרודים בטקסים הנלווים למעמדם, הם בטלים ממעש באופן מובהק עוד יותר; ואילו את התרוצצותם חסרת הערך של החיילים אפשר לכנות בטלה פעילה. אלה הראשונים, המוגבלים יותר לחברת גברים, מפתחים חיבה להומור ולמעשי קונדס; ואילו האחרונים, המתרועעעים תכופות עם נשים מעודנות, מאמצים מין רגשנות צבועה. ואולם, לשכל אין כל מקום בקרבם, בין שהם צוחקים צחוק המוני ובין שיגחכו בנימוס.

היורשה לי להרחיב את ההשוואה הזאת גם למקצוע שבו רב יותר הסיכוי לפגוש בשכל? הרי לאנשי הכמורה הזדמנויות רבות יותר להשתכללות, אף על פי שהציות מנוון את תבונתם באותה המידה כמעט. הכניעה המוחלטת לדפוסי האמונה שכופה הקולג' היא כל ההכשרה הניתנת לכומר, שנאלץ להתייחס בכבוד נרצע לדעתו של הרקטור או הפטרוֹן שלו אם ברצונו להתקדם במקצוע. וייתכן שאין ניגוד חריף יותר מזה שבין הילוכו הכנוע והדרך של כומר עני לבין ארשת המלכות של הבישוף. והבוז והכבוד שהם מעוררים הופכים את מילוי תפקידיהם השונים לנואל באותה המידה.

חשוב מאד לציין שאופיו של כל אדם מעוצב, במידה כלשהי, בידי מקצועו. פניו של אדם נבון עלולות להיראות קודרות עד אשר לומדים להכיר את אישיותו, ואילו לאדם הפשוט, החלש, כמעט אין אופי מלבד זה הנלווה לגוף; ובכל מקרה, דעותיו הושרו בגת שקודשה בידי הסמכות, עד כדי כך שאי־אפשר עוד להבחין בתמצית הקלושה שמניב הענב שנבצר בכרמו.

אם כן, ככל שהחברה נעשית נאורה יותר, עליה להיזהר עד מאוד לא לכונן גופים של בני־אדם שיהפכו בהכרח לכסילים או למושחתים מעצם טיבו של עיסוקם.

בראשית ימיה של החברה, כאשר בני־האדם רק החלו להגיה מחשכת הברבריות, לא היה ערוך להשפעתם של מנהיגים וכוהנים, ששאבו את כוחם מן המעיינות החזקים ביותר של ההתנהגות הפראית, הלוא הם התקווה והפחד. מדרך הטבע, האצולה היא כמובן צורת הממשל הראשונה. אך כיוון שניגודי עניינים גרמו לאבדן האיזון בקרב האצילים, עלו מתוך מהומת המאבקים השאפתניים המלוכה וההיררכיה, ויסודן של שתיהן מעוגן בחזקות הפיאודליות. דומה שזוהו מקור כוחם של מלכים וכמרים. זהו שחר התרבות. אך חומרים הנוחים כל כך להתלקח אינם יכולים להיכבש לאורך זמן; ולאחר שצבר תנופה במלחמות חוץ ובמרידות פנים, העם רוכש בתוך כל המהומה הזאת כוח כלשהו, המאלץ את שליטיו לחפות על הדיכוי במראית עין של צדק. דהיינו, ככל שהמלחמות, החקלאות, המסחר והספרות מרחיבים את הדעת, נאלצים העריצים להסתמך על שחיתות סמויה כדי להמשיך ולאחוז בשלטון, שבעבר נחטף בכוח גלוי.* ומותרות ואמונות שווא, שהם משקעה הקבוע של השאפתנות, הם שמפיצים במהירות הרבה ביותר את הנמק הממאיר, הנסתר הזה. הבובה החצרונית העצלה הופכת תחילה למפלצת נהנתנית, או לבעל תאוה אנין; ואחר כך היא הופכת את הנגע שפשה בגלל מעמדה, הנוגד את הטבע, לכלי בידי העריצות.

הארגמן הנאלח¹² הוא ההופך את התקדמותה של התרבות לקללה, ומעוות את החשיבה עד כדי כך, שבני־אדם נבונים תוהים אם הרחבת הדעת מניבה מנה גדולה יותר של אושר או של אומללות. אבל טיבו של הרעל מצביע גם על סם הנגד; ואילו התקדם רוסו עוד צעד אחד בחקירתו, או אילו יכלה עינו לחדור מבעד לאווירה המעורפלת שמיאן לשאוף לקרבו, היה מוחו הנמרץ מזנק הלאה וחווה בשלמות האדם המבוססת על כינונה של תרבות אמת – ולא היה נס בפראות לאחור, אל ליל האפילה של הבורות החושנית.

* בני־אדם מוכשרים מפורזים זרעים המפתחים מאוד את הדעה המקובלת ומשפיעים עליה; ומרגע שידה של דעת קהל על העליונה, בזכות הפעלת התבונה, קרב קצו של השלטון השרירותי.